Oppunder
fjellbandet
1995

NOEN TRØNDERE ØNSKER FULL TRYGGHET FOR SPAREPENGENE SINE. ANDRE VIL HA LITT SPENNING I LIVET

HULAAS & KVARBERG Foto: Mittet Foto, NPS, Tiofoto.

HVA KAN EN BANK GJØRE MED DET?

PENGEPLASSERING

Høyrente
Fastrente
Plasseringskonto
Akjsefond
Obligasjonsfond
AMS
Aksjer over disk

SPAREBANKEN MIDT-NORGE

Vi er trøndernes nærmeste bank

Offisiell hovedsponsor VM på ski '97. TRØNDHEIM

Kontakt oss på telefon 72 41 56 44 eller i Ålen Senter

Oppunder fjellbandet 1995

Hefte nr. 17
Utgiver: *Holtålen kulturstyre*
I redaksjonen: *Anders Grønli, Halvard Bakås, Gudbrand Grøt*

INNHOLD:

Bjarne Lillevold	Buvold-tyskerne	2
Målly Gjersvold Strickert	Ole Barstad	3
Anders Aune	Fjellets framtid	4
Olaf Grønseth	Tjørrubrenning i Haltdalen	6
Redaksjonelt	100 års minne	7
Johannes Lyngstad	«Trøgubben»	8
Oddmund Volden	Storflommen i 1940	9
Leiv Hov	Mot Sylane	10
Anders Grønli	Krigen tok deres liv	12
Olav Prytz	Dramatisk tur i Sylene	15
Lillemor Prytz Bollingmo	Revolverne lå nedgravd i bøtter i vedskjulet	18
Rolf Engan	Under stjerner	20
Per Åsvold	Rallaren	21
Asbjørn Almås	Minner fra krigsårene i Ålen	22
Redaksjonelt	100 år	25
Rolf Engan	Salome	26
Rolf Engan	Møte med USA	26
Rolf Engan	Emigranter 1853	27
Arnulf Nordgård	Såmmår´n ved Hersja som ryss	28
Anders Grønli	Eksamen i folkeskolen 1945	30
Målly Gjersvoll Strickert	Lillebror	31
Redaksjonelt	Skribenter til seters	31
Halvard Bakås	Frå skreddartimen	32
Per H. Kulbotten	Kol og kolmiler	34

Forsiden: I forbindelse med frigjøringsjubileet fikk elever ved Hov skole i oppgave å tegne med motiv hentet i forbindelse med krigen. Det var en rekke fine tegninger som ble laget, og vi har valgt ei av dem som forsidemotiv på årets nummer av «Oppunder Fjellbandet». Det var Silje Vårhus Sagen som løste oppgaven på denne måten og vi valgte hennes bidrag. Hun gikk i 6. klasse da hun tegnet denne.

Kr 40,-

Trykk: Arbeidets Rett

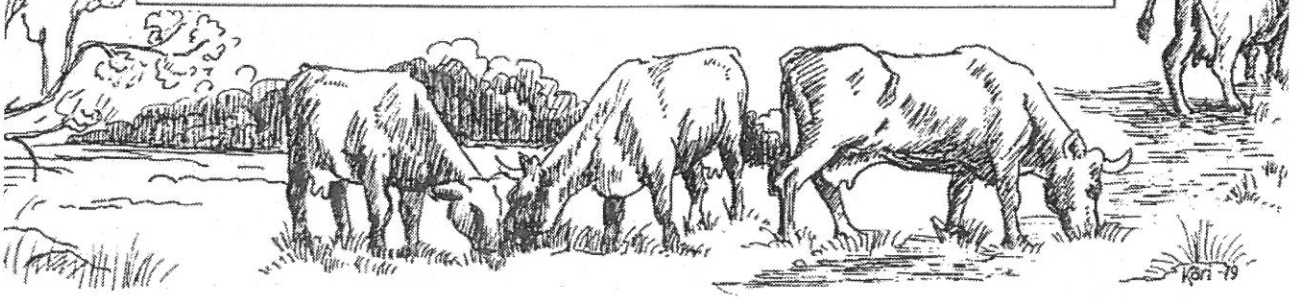

Buvold-tyskerne

Av Bjarne Lillevold
Tegninger: Steinar Flaten

Høsten 1941 kom det noen store lastebiler, som kjørte forbi ungdomshuset Liaåsen. Hans og jeg var som vanlig på plass der noe skjedde. Noen tyske soldater hadde okkupert forsamlingshuset noen dager før. Av dem hadde vi hørt at de skulle bygge ei militærbrakke opp mot fjellet. Tyskerne tippet av materialene nord for gården Sivertsvold. Etter noen dager var brakka oppsatt.

Da et par måneder var gått rev de ned alt og kjørte brakka opp på Rundhaugen. ca. 350 meter opp for gården Buvold.

Forsommeren 1942 var tyskerbrakka oppsatt. Hans og jeg planla hvordan vi skulle komme oss inn til tyskerne. En dag vi var oppe ved Buvold kom det en tysk soldat med en schæferhund. Tyskeren begynte å snakke til oss på godt norsk. Han skulle opp til Reitan stasjon. Vi fikk sitte på med ham dit. Bilen hadde han nedenfor gården Sivertsvold. Med dette så var kontakten med den soldaten opprettet, og vi ble med ham opp til tyskerbrakka. Vi var 10 år den gangen og nysgjerrigheten var stor.

Tyskerbrakka besto av tre soverom og et oppholdsrom. Under den var det en trang bunkers med skyteskår. Der var det telefoner og våpen. Syd for brakka stod det et vakttårn ca. 3 meter høgt. Tyskerne stod i direkte forbindelse med Reitan stasjon, Budal og Dalsbygda.

Etter dette første møtet med Rundhaugtyskerne var Hans og jeg mye der. Ja, så mye at ikke en gang hunden Rex søkte da vi kom dit. De lærte oss tysk. Vi visste så godt at de var fiender, men et godt vennskap oppsto. Vi fikk mat og sjokolade av dem. Ingen visste at vi var på besøk hos tyskerne. Det hadde nok ikke falt i god jord heime hos våre foreldre og søsken.

Soldaten som snakket så godt norsk hette Willy Kaas og var fra Østerrike. Han var 23 år, gift og hadde en sønn. Han snakket ofte om sin familie og viste oss bilder fra sin heimplass utenfor Wien.

Av og til var det kino ned på «Sletta». Vi fikk billetter av tyskerne, men vi fikk aldri følge dem gjennom Ålen sentrum, for vi måtte ikke vise ålbyggene at vi fulgte tyske soldater. For tyskerne var det kanskje en viss trygghet i at de hadde med seg guttunger når de gikk etter veien en mørk høstkveld.

Tyskeren begynte å snakke til oss.

Hans og jeg bygde oss ei barhytte ovenfor Buvold. Der var vi mye og spionerte på ålbygger som var opp til tyskerne. Hans og jeg brukte mange timer inne i barhytta. Spesielt var det spennende å se hvem som besøkte tyskerne. Noen var nazister, andre stripete som de voksne sa. Og noen var, etter det vi visste, gode nordmenn.

De kom ofte med en pakke under armen da de gikk opp til tyskerbrakka, men da de gikk heim, røk det godt av pipene. Selv om tysker-tobakken var dårlig, så var den bedre enn heimavla tobakksplanter og Brobakken teerstatning.

Rundhaugtyskerne bestod av 10 mann, fem fra Tyskland og fem fra Østerrike. En tysker hette Otto Heins. Han ble ofte mobbet av de andre på brakka.

En dag Hans og jeg kom på Rundhaugen var det noe løs jord som var kastet opp ca. 30 meter nedenfor brakka. Oppe på grava var det en krans som bestod av mose og lyng. Vi så ikke noe til Otto da vi kom inn og spurte etter han, men vi fikk ikke noe svar på hvor han var. Aldri så vi mer til han.

Men også for Rundhaug-tyskerne kom fredsdagene. De måtte være med og rive brakka og rydde opp etter seg før de fikk reise heim til sine land.

Willy Kaas var glad da freden kom. I 1992 så var det en ålbygg som hjalp meg å ringe til Østerrike for å få forbindelse med Willy Kaas, men det var hans barnebarn jeg fikk kontakt med. Willy soldat døde i 1987, 68 år gammel. Enda etter 50 år kan en godt se tomtene etter tyskerbrakka på Rundhaugen.

De kom o fte med en pakke under armen.

Ole Barstad *(slik som Helga Gjersvoll husker han)*

Ole Barstad var født på Ytterøya. Han kom sannsynligvis til Ålen omkring 1910, og drev som omvandrende møbelsnekker og instrumentmaker (gitar og fele). Før han kom til kommunen, hadde han vært i Amerika en kort tid.

Ole holdt mye til på Bendheim, både for å snekkere, og når han var arbeidsledig. Han laget dreiebenk på snekkerloftet der, og den brukte han også for oppdrag andre steder.

Det var vanlig at han ble benyttet til å lage møbler til jenter som skulle gifte seg. Slik var det for eksempel i Myren, Bendosen, på Fætten og Bendheim.

I Hessdalen holdt han til på Gjersvollbjørgen, i Haltdalen på Rønningan og «Føta» (Engan).

Etter endt oppdrag kom han alltid til Bendheim, smilende med en småbrødpose og en sjokoladeplate til Eli.

Han huskes også for sin vakre sangstemme, og den mjuke låten i fela og på gitaren. Han spilte og sang mye, og flere lærte å spille gitar av han.

Naboene samlet seg på Bendheim, da Ole Barstad var der, til ivrig dominoturneringer som de spilte to på lag. De som tapte måtte sørge for servering neste gang.

Siste gang Ole Barstad kom til Bendheim var han svært syk av kreft. Da ville han at Eli skulle skrape sølv av noe, så han kunne svelge det, for det hadde han hørt ville lege kreft.

«Helga kan stelle meg,» sa han, da han måtte sendes til Trondheim sykehus. Han døde der ca. september 1928.

Det kom bud til Bendheim fra sykehuset, om at han måtte hentes for å gravlegges i Ålen. Han hadde oppgitt dem som nærmeste pårørende.

Det kunne ikke la seg gjøre, da Helga ventet sitt første barn akkurat da, og de samtidig stod midt i bryllupsforberedelser for en annen datter.

Ole Barstad hadde nære slektninger på Ytterøya, men han ble gravlagt i Trondheim, på kirkegården for dem uten pårørende. Om den fremdeles eksisterer, vites ikke,.

Dermed var et stort talent borte, både som flink møbelsnekker, sanger og musiker, og ikke å forglemme maler.

Ført i pennen av Målly Gjersvoll Strickert

Fjellets framtid ...

Av Anders Aune

«Setrene forfell og det blir audt i fjellet».
Det er nå snart et halvt hundre år sia Jens Halstein Nygård satte dette som tekst under bildet av ei seter med tydelige tegn på forfall i boka Haltdalen og Haltdalingen. Med andre ord, bygdabok for Haltdalen.

Rett skal være rett. Den som skriver dette har ikke større kjennskap til seterliv og seterdrift «oppunder fjellbandet». Rent tilfeldig kom en i forbindelse med miljøet på om lag samme tid som dette kom på trykk. Fikk et innblikk i et for utenforstående uvant miljø og driftsmåte. Kanskje ikke helt forresten. Der en sjøl vokste opp var seterdrifta forlengst en saga blott, og med markslåtten var det likedan.

Det var rart og ikke så lite interessant å skulle være med brødene Jo, riktignok døpt John, og Ingebrigt Yset, til setra på Ytterskogen etter markahøy like innpå jul sist på førtitallet. Det vil si at karene tok ut så ukristelig tidlig på natta, mens undertegnede nettopp kommet fra militæret, beregnet å gjøre unna turen på langt kortere tid ved hjelp av ski. Ukjent som en var, var avstanden vanskelig å bedømme. Men vegen var klar. Sporene etter sledene og hester på truger, eller «trøg» som de kalte det, ga ikke noe rom for tvil om hvor de hadde dratt. På ei «utid» for en ungdom og lenge før vanlige folk var klar til å starte dagen.

Den gang var det så langt fra noen "Nato-veg» inn over fjellet. Men hester og kjørere var lommekjent i terrenget og hadde ikke noen vansker med å ta seg fram ennå i god tid før dagen lysnet i øst. Det som var om å gjøre, var å komme seg tilbake før mørket. For da hadde de også lass å ta vare på ned de bratte bakkene.

De hadde ikke store høydottene å plassere på sleden karene da mannen på skiene kom fram til løa nede på Ytterskogsvollen. Og ikke lenge etter var utålmodige hester på tur til bygds med to vinterlass høy. Høy som fikk krøttera til å snuse på det uvante fôret som luktet sol og sommer. Og det midt på vinteren ...

Sommer i fjellet var det også ved århundreskiftet da Kari Nordstuggu Yset lå på Ytterskogen med buskapen. Hadde muligens hatt skyss opp fra dalen inn på setra, barntung som hun var. Men da jenta, som kom til verden i seterselet på Ytterskogen med bistand fra annen seterbudeie, var vekegammel, pakket mora inn jenta og gikk heim til bygda med henne.

Men dette var noe en kom til å tenke på i farten ...

Etter denne turen gikk det både vinter og sommer over fjellet og i dalene. En fikk inntrykk av at kanskje det var noe i dette med at fjellet ble øde?

En fikk det inntrykk at tida ikke lenger ga muligheter til å høste vollene og fjellet i det store og hele. Folk fikk mer og mer å hjelpe seg med, og mindre og mindre med tid. Og folk reiste ut. Tilværelsen rettet seg mot andre verdier enn tidligere. Ei ny tid og nye tanker kom inn over fjellbygdene. Noen var det som holdt fast på det gamle. Det hørte med at sommers tid skulle ikke krøttera gå nede i dalen å ete av det som skulle være vinterfôr.

Så snart det ble mat nede i dalsidene måtte kyrne på setra, til vårvollen. For Ysetgårdene Endalsvollen inne mot Aunegrenda. Når så sommeren fikk overtaket i fjellet, ble det Fonnvollen, og i tidligere tider Ytterskogen. Mye å holde i hevd, men slik var det. Fjellet og setrene hadde vært og skulle være ryggraden for folket i skoggrensa mot fjellet...

En sommer sto en tur til et annet land for døra. Den starta på setra. Og ennå skrangla det av mjølkespann på vollen, og seterbudeiene var ikke reist ned fra fjellet for godt ennå. Stedet var Fonnvollen og sommeren den mildeste i dette århundre.

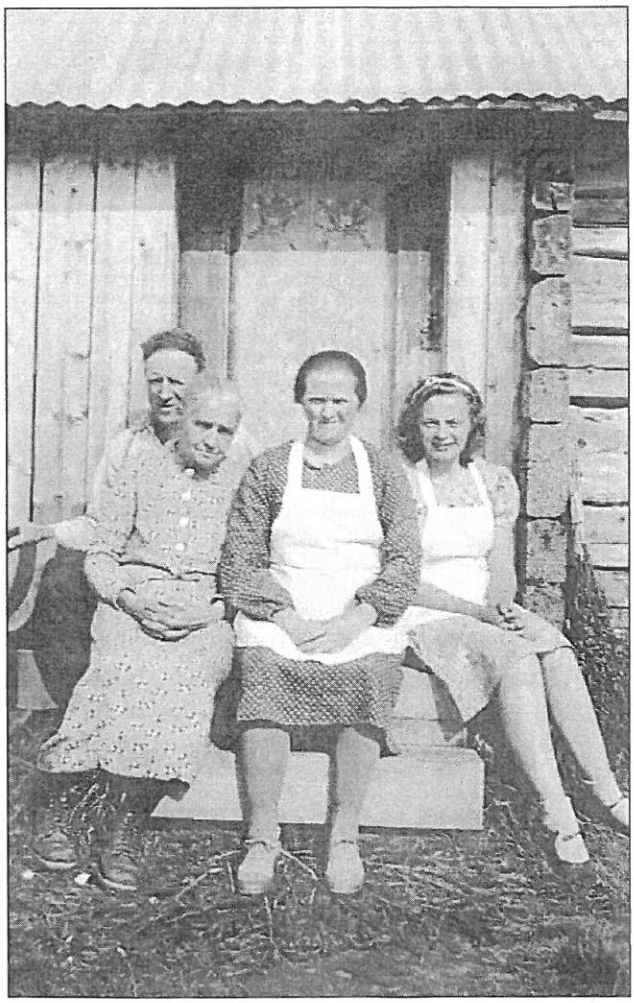

Peder I. Gaare, Guri Gaare, Ingeborg (Lita) Yseth, Mathilde Engan (gift Trøan)

Det var ingen veg for annet enn folk og krøtter. Landskapet var som det hadde vært gjennom generasjoner. Det vil si at Bellingsjøen hadde fått en demning for å holde på vatnet til det ble bruk for det av kraftverket i Røbergfossen. I sommerdagen sildret vatnet uforstyrret ned etter Bellinga før det samlet seg i rør og ble til elektrisitet for folket i dalen.

I setergrendene inne ved Nålsjøen var det stille. Bare noen bjeller som kunne fortelle at kyrne, ja, de var her. Sjøen syntes livløs i sommerdagen der en stakkar strevet med å få en sprukken båt til å holde seg på overflata. Men nede i djupet var det liv.

Det ble Gardalstjønna som ble yndlingsplassen for en primitiv markfisker den sommeren. Det ble derfra steikfisken kom. Seterrømme var det på Fonnvollen.

Og så tilbake til der en starta, – «om at det blir audt i fjellet». De traktene som for nære femti år sia satte seg fast i minnet, er ikke øde. Men de lever ikke lenger, samspillet mellom menneske og natur er borte.

Teknikken, transporten av informasjoner som i dag går gjennom lufta, er avhengig av enkelte stasjoner på moder jord – ennå. Bringen på grensa mellom Gauldalen og Selbu ble en gang utsett til å bli en slik. Og vegen kom. Med den lettere adkomst, biler og hytter.

I fjellet, som i samfunnet for øvrig, dør all gammel tradisjon. Nye tider med krav til lettvinthet har omskapt mye av den natur vi har i dette landet. Fra å være noe som ble brukt med tanke på kommende tider, er den blitt en vare. Et sted med fri ferdsel der fred og stillhet før rådde, er i ferd med å bli lekeplass for brølende motorkjøretøyer.

Et sted der intet har livets rett, unntatt arten Homo Sapiens. Kan hende blir det skikkelig «audt» i fjellet. Den dagen jegere med sine effektive hunder, som er trenet hele året i og utenfor fredningstiden, har tatt knekken på det aller meste av fuglelivet, med den unnskyldning at tidligere ble fuglen tatt i snarer. Men det var for at fjellets folk skulle ha noe å leve av, og snarene forfulgte ikke de fuglene som slapp unna. Det er et ganske annerledes rått parti for de vingede skarer i dag når jegere hele året driver sin urovirksomhet, og at om høsten er alle fjærkledde fredløse.

De aller, aller fleste setrene er i ferd med å bli til jord igjen. Om fjellet skal bli øde kommer an på oss. Det var det ikke den gang disse minnene ble skapt. Motoren var ikke kommet til fjellet den gang, men naturen levde. Det ringla i kuband og kløkk i bjeller i fjøset etter at buskapen hadde tatt kveld.

Lar en så tankene ta seg en tur bakover, til tida da det ikke var veg inn til Nålsjøvollan, til dager da en enslig turist for første gang og eneste gang i sitt liv fikk oppleve det å frakte «seterdrått» ned til bygda.

Det som sitter igjen i minnet om det, var at smøret i sekken nærmest klamret seg fast til ryggen i kveldssola på turen fra fjellet. Et minne blant mange andre om ei tid som en gang var ...

Ingeborg (Lita) Yseth, Ingebjørg Flatberg (g. Gaare), Marie Flatberg, Lussie Bekkos, Peder I. Gaare, Anna I. Gaare, Mathilde Engan (g. Trøan) og Johanna Haugen. Bildet er fra 1930.

Tjørrubrenning i Haltdalen

Av Olaf Grønseth
Tegninger: Steinar Flaten

Høsten 1943 begynte jeg å tenke på å gå igang med å brenne tjære av fururøtter etter en ny metode. Hvordan tanken kom? Jo, jeg hadde nemlig lest i avisene at på Tolga hadde de i gang et anlegg. De tjente store penger. Jeg reiste dit opp og så på anlegget og fikk stor interesse for saken. Anlegget var såkalt Retorta-anlegg.

Jeg syntes imidlertid dette anlegget var i største laget for meg. Jeg fikk en ingeniør til å tegne opp et mindre anlegg som svarte bedre etter mitt forhold.

Jeg gikk i gang med å ta opp stubber nord for Litjvollen. Fikk låne en stubbryter og fikk med meg Ole J. Flatberg og Per P. Gåre. Det var et slit med en tung stubbryter å ta opp stubber i blaute myra. Men det var kraftige karer og de gikk på med krum hals.

Anlegget ble i første omgang plassert på Nytrøa ved Grønset, like nord for gården. Det var en fra østerdalen, Nysted, som var montør. Han hadde god erfaring på det området. Det måtte mures ovn for å fyre opp, for å presse ut tjæren fra røttene, som var hugget opp som små vedskier og lagt i retortene. Vi hadde to retorter (sylindere) som var 1,5 meter høy og 0,70 m i diameter.

Når den ene var i produksjon så hadde vokterne som oppgave å fylle den andre med røtter som var hugget i passelige vedskier. Fra retortene gikk det to rør, den ene var for tjære og den andre var for terpentin. Det ble lite av terpentinen. Produksjon av tjære kunne være ca. 50-100 liter pr. døgn. Det var avhengig av hvor mye tjære det var i røttene. Det kunne variere en del.

Jeg fikk laget elektrisk lys til anlegget.

Tilbake til dette med å ta opp stubber. Det var som sagt en meget tungvint måte. Var det ingen annen måte å gjøre det på? Jo, vi fikk tak i en blokk og talje, og vi jekket opp. Det ble en meget lettvint måte å ta opp stubber på. Ja, som en lek i forhold til det vi brukte før.

Så var det dette med å kjøre røttene ned til anlegget. Det var ingen enkel sak. Rotspirer opp til to meter lange til alle kanter. Men med vante kjørere gikk det bra. Olav Saksgård var med og kjørte, husker jeg. Å frakte noen tjærefat var enkelt, mot det å kjøre røtter ned.

Vi begynte da å drøfte om å flytte anlegget opp i marka, så slapp vi å transportere røttene den lange veien. Ved at anlegget ble mer i feltet hvor stubbene sto. Det ble da til at anlegget ble flyttet nord for Bretjønna. Her måtte det i tillegg også bygges brakke som kvile- og soverom for arbeiderne. Vi hadde en fem-seks mann i arbeid ved anlegget.

En del var satt til å hugge ved til å fyre opp under retortene. Det trengtes mye ved. Det måtte nemlig være en intens varme. Vi hadde arbeidsfolk både fra Ålen, Hessdalen og Haltdalen.

Tjæren ble solgt privat. En god del ble solgt til Grønning i Trondheim. Prisen var ca. 6-7 kroner pr. liter. Det ble et biprodukt etter at tjæren var presset ut. Det som ble igjen var såkalt «knott». Og det ble brukt som drivstoff til bilene. Den sanket vi i sekker og leverte ved offentlig vei (etter matrikkelbestemmelsene).

Ved at vi flyttet anlegget til Bredtjønna fikk det stor betydning for det illegale arbeidet da jeg var som kurér for sabotørene som holdt til i fjellet under krigen. Jeg synes det er verdt å nevne litt om dette også. Ved juletider 1943-44 gikk det rykter om at det var folk som holdt til ved en hytte ved Langen. Jeg trodde det var reingjetere som var der.

En dag i februar 1944 tok jeg skiene fatt, for å undersøke dette. I hytta til Heglum var det to karer (Reidar Kvaal og Sigurd Haugen). Deres navn ble først kjent etter krigen). Det ble en lang samtale. Og jeg fikk forståelsen av at det var langt viktigere oppdrag de hadde i fjellet enn jeg hadde tenkt.

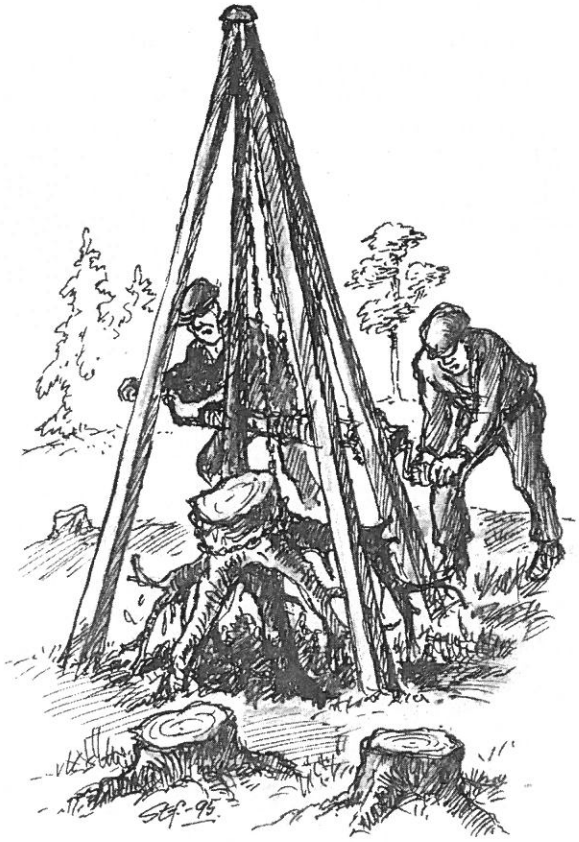

Det var et tungt slit.

I samtalens løp kom jeg til å nevne at jeg hadde tenkt å flytte tjæreanlegg opp til Bredtjønna. Da husker jeg Kvaal sa at det blir en viktig kombinasjon for oss. Du må nok ofte se til anlegget og arbeiderne og da kan du ta deg en tur til Langen samtidig. Uten at folk i bygda fatter noen mistanke.

Jeg hadde også gjemt ting ved anlegget, for eksempel matvarer og radio.

Lommeboka ble nok ikke så tjukk av virksomheten, som jeg hadde tenkt. I februar 1945 tok eventyret slutt. Jeg ble arrestert av gestapo og virksomheten sluttet. Hytta ved Langen ble brent ned av tyskerne.

Tjærebrenningsutstyret ble solgt til Gudå i Meråker.

... en tur til Langen samtidig, uten at folk i bygda fattet mistanke.

100-årsminne

17.mai 1895

I Fjell-Ljom har vi funnet følgende referat fra 17.maifeiringene i 1895:

Holtaalens Skytterlag havde præmieskydning 17de mai. Om kvelden samledes skytterne med Holtaalens venstreforening paa gaarden Ramlo. Her talte stationsmester Wehn for dagen, dvælede ved Eidsvoldsmænderne og udbragte et leve for Stortinget som har til opgave at værne om og føre videre frihedens og fremskridtets sag. Eilif Hofstad talte for Skyttersagen som en særlig national norsk sag, da nordmænderne, saa langt saga naar tilbake, altid har vist sig som dyrkere af al god idræt.

Derpaa gik man i prosision under det norske flag gjennem en del af bygden. Ankommen til Ramlo igjen tilbragtes tiden med taler og lidt dans indimellem for ungdommen.

I Aalen feirede man dagen først den 18 de, da mange folk ikke kom hjem fra gruberne før den dag. Man samledes ved 6-tiden paa gaarden Grønli, hvorfra man under rene flag og hornmusikken i spidsen drog til ungdomslokalet paa Graftaas, hvor kaffe, the og brød var anordnet. Her veksledes med hornmusik, sang og taler. Da det var lørdagsaften kunde ungdommen ikke faa sig nogen «svingom» grundet paa de for bygden gjældende politivedtægter.

Nogen egentlig feststemning er det vanskelig at faa frem blandt det alvorlige fjeldfolk i tider som disse, da den halve nation staar rede til at opgive kjernen i grundlovens første paragraf og synes i en bedrøvelig grad at mangle den aaand, som glødede i «Christie og de andre kare».

Der blev under festen udtalt, at den nuværende generation var saa fjernet fra de trængselsaar, da vor frihed gjenføddes, at den ei godt kunde sætte sig ind i de forholde, hvorfra vi saa længe har vært befriede. Ligeledes blev det gjort opmærksom paa at Norge aldrig har været taget med vaabenmagt, men underhandling med fremmede af landets egne indvaanere har flere gange bragt landet i fare og vanære.

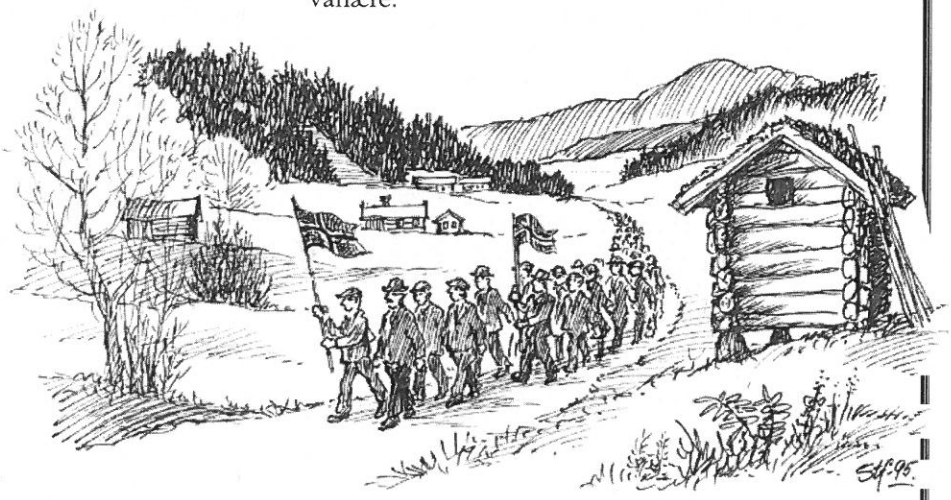

«Trøgubben»

Av Johannes Lyngstad

Peder Ingebrigtsen Løberg ble født på garden Utstu Løberg den 2. august i 1844. Han var yngstemann i en søskenflokk på tolv. Fire av barna døde som små, men når de var så mange igjen, var det sikkert liv i stuen på Løberg den gang. og livat fortsatte Peder Ingebrigtsen å være i alle år. Han trallet og sang, er det sagt, for han var meget musikalsk, hadde fin sangstemme og var glad i sang og musikk.

Som guttunge fikk han på en eller annen måte tak i en fele. Den gjemte han i fjøset og spilte på i smug, for etter den tids oppfatning ble fela betraktet som et djevelsk instrument.

Når Peder kom så langt at han skulle konfirmeres, var det noen som sladret til presten om dette, og han ble øyeblikkelig «attvendt». Han fikk ikke bli konfirmert dette året. Ei jente fra Hessdalen fikk heller ikke bli med. Hun spilte ikke slik som Peder gjorde, men var uheldigvis stor av vekst og noe rund i fasongen. Presten mistenkte henne for å være gravid, noe hun slett ikke var. Så her var det snakk om knallhard justis. Og fela i fjøset ble det en brå slutt på. Ei ku kom seg løs en natt og tråkket den i stykker. Året etter var visstnok alt i orden, de ble konfirmert begge to og opptatt i de voksnes rekker.

Peder ble gift med Ågot Olsdatter Røsten fra Folldal, og han arbeidet på gruver og anlegg i mange år. Far til Ågot, Ole Pedersen Røsten, solgte gården som het Torsem i dagligtale, og reiste med familien til Ytterøya i Nord-Trøndelag. De kjørte med okse helt fra Folldalen. Turen tok lang tid med de dårlige veier som det var den gang, og med et trekkdyr som gikk uhyre sakte. Ved en noe overfladisk måling på kartet av denne strekningen, er jeg kommet til at det kan bli snakk om ca. 335 km.

Skikken med å «kalle oppatt», å gi barna navn etter besteforeldre og andre, ga i denne familien spesielle utslag. To av Ågots brødre ble døpt Ole og to Peder. I tillegg hette far hennes Ole og ektemannen Peder, og til slutt bestefaren Ole. Han var også med til Ytterøya. Så her var det ikke bare å rope ett av navnene for henne, for da kunne det komme både tre og fire stykker. Løsningen ble da å bruke tilleggsnavn ved siden av som Stor-Ola, Lille-Peder osv.

Rundt århundreskiftet flyttet Peder Løberg med familien til Ålen. Han kjøpte Hyllbektrøa og arbeidet på Killingdal gruve ved siden av. Der var også sønnene Ole og Ingebrigt.

Ågots bror, Peder Røsten, var stiger på gruven i mange år, og faren Ole hadde reist så langt vekk som til Spania på gruvearbeid i sin tid. Dette ble sett på som en voldsom utreise.

«Trøgubb en» og Ågot.

Når så sønnen Ole overtok bruket bygde Peder en kårstue, «Trøstuggu», som han og kona bodde i. Med årene ble Peder Løberg kalt «Trøgubben», og om sommerene var han og Ågot i mange år på setra Rygglivollen med geiteflokken til datteren Randi og svigersønnen John Aspås (Jonse). De hadde mer enn 20 geiter og åtte kuer å stelle. Ost skulle ystes og smør kjernes. Ved i massevis måtte til for all kokingen, så her var det mye å gjøre. Siste sommeren de var her, var Peder 77 og Ågot 72 år.

Rygglivollen var nok et ypperlig sted som geitseter. Her var fint beite, og med naturlig avgrensning slik at geitene ikke kom inn på jordene til andre. Eneste skår i gleden var en illsint bukk, et raggete beist med store horn. Den eneste han respekerte her i verden var «Trøgubben» med krokstaven.

Min tante fortalte at hun som jente var med på setra noen uker. En gang måtte hun redde seg opp på taket av en slåttløe. På den ene siden var det så lavt at bukken holdt på å komme opp til henne. Hun grep fatt i noen halvråtne hersjestaur som stod mot den ene veggen, og slo disse til pinneved mot bukkehornene. Her ble hun stående i flere timer til Peder kom med krokstaven og jaget vekk udyret. En annen bukk de hadde bar det «flotte» navn Lørv-Henrik, men han skulle være rimelig snill og føyelig.

Dette blir noen korte glimt fra en ikke så fjern fortid. Meget har forandret seg siden disse folkene levde. Ågot gikk bort i 1926 og Peder i 1933. «Trøstuggu» er forlengst revet og småbjørka står tett der. Skogen har tatt igjen det den engang gav. En må være godt kjent for å finne stedet der stuen stod.

Utover i bygden finnes mange slike tomter hvor det har stått en liten bolig. Et husvære som har gitt ly for vær og vind for noen. Mennesker med forskjellige skjebner og forutsetninger. Mennesker vi kanskje ikke lenger husker navnet på, som har kjempet seg gjennom livet på ulike måter. De har bare bodd her, mer vet vi ikke, men vi lyser likevel fred over deres ferd.

Storflommen i 1940

Av Oddmund Volden

Denne historien har jeg skrevet ned etter min far, Iver Volden, som fortalte den for mange år siden. Far, som døde i desember i fjor, var mesteparten av sitt yrkesaktive liv forpakter på Haltdalen prestegård. Før den tid bodde familien i Yterlanglete, et av Haltdalens minste småbruk, og familieforsørgeren måtte ha arbeid utenom gården. Far arbeidet på sagbruk, på veien og jernbanen. Her forteller han selv:

Jeg fikk veiarbeid på forsommeren 1940 da de drev og utvidet veien nederst i Svølja. Der ble jeg ikke mange dagene. En del arbeidsfolk ble sendt til Ullsberg, der tyskerne hadde satt i gang et storstilt anleggsarbeid. Først reparerte vi bruene som ble sprengt under krigshandlingene tidligere på våren. Veiarbeidet var ei skjæring nord for Ullsberg, der veien før hadde gått helt ute på den stupbratte kanten ned mot Orkla. Det var et blodslit, og lønna var 1,30 kr for timen.

På Ullsberg bodde jeg sammen med to andre haltdalinger, Olaf Stene og Konrad Sommervold. Jeg husker at det var så vanskelig å få tak i mjølk. Vi for over alt med spannet vårt for å få noe til å selge oss et par liter. Så kom regnet. Det høljet ned i dagevis, og etter hvert ble det så umulig at arbeidet på veien ble stoppet. Konrad og jeg sammen med flere andre bestemte oss for å sykle hjem. Det var det sikreste framkomstmidlet nå under flommen. Vi startet fra Ullsberg klokka fem om morgenen, og den første etappen fikk vi sitte på med en lastebil.

Det gikk bra til vi hadde passert Garli. Der var veien sperret av ras. Tyskerne var i full gang med oppryddingsarbeidet, og vi nyankomne fikk utlevert spader og kommandert til å sette i gang. Vi hadde ikke før tatt spaden i handa, før det gikk et nytt ras, der lastebilen «vår» ble skjøvet helt ut på veikanten og presset fast mot rekkverket. I virvaret som oppstod, benyttet en del av oss anledningen til å stikke av. Vi hadde ikke særlig respekt for tyskerne så tidlig under krigen.

Det gikk ikke fort med oss nedover Soknedalen. Flere steder var veien rett og slett borte, og vi måtte bære med oss syklene til skogs og gå lange omveier. Lange strekninger var veien som ei elv, og vi syklet med vatnet langt oppå hjulene. Et stykke før Støren var veien fullstendig rasert, og telefonstolpene hang etter trådene ute i elva. Den eneste muligheten videre var å kravle seg oppå jernbanelinja og fortsette langs den. Vi gikk gjennom en tunnel, og det kunne vi trygt gjøre, for alt som kaltes togtrafikk var innstilt på grunn av flommen. Vi satte oss likså godt midt ned i skinnegangen og tok nistematen vår. Jeg husker at termosflaska mi var ødelagt.

Vi kom til Støren helt gjennomvåte, og vi søkte husly for å tørke oss. Det var ingen hast med å komme seg videre oppover Gauldalen, for elva Sokna gikk over veibrua. Utover ettermiddagen sank elva såpass at det var forsvarlig å ta seg over. På Rognes ble vi møtt av et trist syn. Stasjonsbygninga var tatt av flommen, og over en lang strekning var fyllinga gravd ut slik at jernbaneskinnene hang i løse lufta. Det gikk stadig nye ras på den sida. Elva var helt brun, og jeg kan huske at det kom drivende både seng og sengeklær og alt mulig annet som flommen hadde revet med seg.

Ved Kjelden ble vi møtt av ei ny hindring. Brua over Bua hadde reist, og vi hadde ingen mulighet for å komme oss videre den veien. Vi gikk tilbake til Bones, og der ble vi vist vei innover skogen, hvor det skulle være mulig å ta seg over ei bru lenger oppe i elva. Nå var det ganske sent på kvelden, og vi hadde forsonet oss med at det neppe ville være mulig å nå hjem før neste dag.

Langt om lenge fant vi brua som så vidt hang sammen etter ødeleggelsene. Men før vi kom oss over, måtte vi ned ei stupbratt skråning, og opp igjen på andre sida i samme ulendte terreng. Og hele tida hadde vi syklene å drasse på. Vi havnet til slutt i Busetgrenda, og der fikk vi overnatte hos et bureisingsektepar. Da var klokka ti på kvelden, og jeg sovnet som en stein da jeg la meg i ei god og varm seng.

Neste dag kom vi oss til Haltdalen uten flere hindringer. Elva var atskillig mindre nå, men hele veien oppover så vi hvordan flommen hadde herjet.

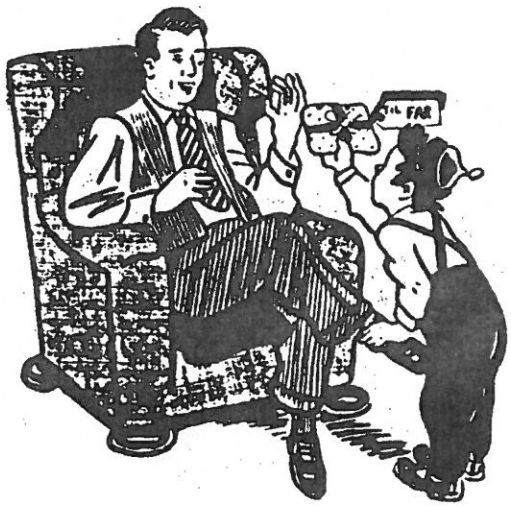

MOT SYLANE

Av Leiv Hov
Tegning: Steinar Flaten

Sylane og Skardøran er grensefjell mellom Norge og Sverige. Storsylen er sjølve høvdingen med sine ca. 1718 meter over havspegelen. Det er ikkje så lett å kome opp på den spisse tinden, det kan bli spørsmål om å krype på alle fire enkelte stader, og kanskje særleg for den som er komen langt opp i åra, og helst måtte det vegvisar til, vart det sagt. Det er derfor ikkje så rart at det er heller få bygdafolk som har vori der. Til samanlikning er giganten på Tenerife, Pica de Tiede, lettare å nå enda den er om lag 2000 meter høgare (3718 m.o.m.), for der er det først buss eller bil og sidan teleferik heilt til siste etappe; siksak-stien heilt til topps.

Det er ein lengsel hos så mange menneske å nå så langt og høgt opp, å kome så nær himlen, som det blir sagt, og her i denne fagre fjellheimen vår er det ingen bil eller svevebane som vil ha pengar, apostelhestane gjer grovarbeidet så langt borte frå sivilisasjonen.

Den nye Nedalshytta er startstreken for denne sylferden ein augustdag etter ferien. Dei første hundremetrane er nokså bratt terreng, og Sylmassivet er ikkje synleg så snart. Ved å sjå nordover er det fjell så langt auge greier. Tydalsfjella hører til Sør-Trøndelag. Det er ville, vide fjellparti mot svenskegrensa, og det var her at general Armfeldt sine ca. tre tusen svenske soldatar fraus i hel i snøstormen nyårsdag 1719.

Det er dei same fjella i dag også, men mye av landskapet er forandra. Trondheim E-verk har temt ein del av naturkreftene. Nye sjøar gir eit nytt bilete. Vi har fått Sylsjøen, Vesingsjøen og no sist den store Nesjøen som flyt saman med den før så store Essandsjøen og blir med det ein av dei største innsjøane i Norge. Restane og tomtene av den gamle Nedalshytta forsvann sakte ned i djupet i 1974, og den nye Nedalshytta vart ganske fort bygd på ein ny plass på søraustsida av det store vassbassenget.

Alt var så hektisk for meg, men nokre molter dempa feberen nokre minuttar, og så bar det av gårde på den dristige turen. Her er det berre seg sjøl å lite på, og det er når du er åleine at stemningen kjem på topp, naturen talar til deg og gir næring til sjel og sinn slik også denne dagen når Sylen og Skardøran blånar i det fjerne. Sitat frå dei mange diktarane begynner å spelle i det indre: «Slott over slott seg bygger, hei for en skinnende port», og her er den store ånd Aasmund Olavsson Vinje med. Eit primitivt skilt der det står Sylane fortel at det er rette vegen.

Men no begynner også kampen inni deg sjøl mot dei mange og gode fjellreglane, gå ikkje åleine, det er inga skam å snu. Faktum er at for kvart steg som blir planta i bakken, er det eit skal eller skal ikkje i starten i luntetrav forbi heilo og reinsdyr bortover dei mange rabbar og myrar, og det tek si tid før ein retteleg får sjå det som ein draum i ung alder. Etter en til to timar ilmarsj kjem Syltjønna ganske brått til syne. Ho ser så mørk og nesten nifs ut no når dagen og sommaren er på hell. Og trass i alt, hittil var dette berre eit forspell eller ein parademarsj mot det som kjem etter, sjølve fjellklatringa og oppstigninga som no tek til. Kvart steg må gi godt feste, ikkje noko gleptak som det heiter på langrennsspråket, og sjå deg ikkje attende, for da kan du bli svimmel. Pulsen bankar hardt i hugguet, men det går opp og fram. Storleiken i skaparverket syner seg på så mange vis. Det er fint å sjå vakre blomar, og særleg kanskje dei som er sjeldne, dei som er pionerar i vegetasjonen opp mot dei store høgder. Både reinrose og isranunkel har sin biotop her, den sistnemnte må ta til takke med ein støtt sommar i bergskorter ikkje langt frå snøbreen.

Endelig er Sylen med varden ikkje langt unna. Eit fantastisk syn med det same. Trudde først det var røyken frå eit bål, men nei, det var ein skydott som på ein merkeleg måte laga eit kvit hattebrem rundt sjølve knollen. Straks etter kom overrasking nr. 2: Det var friske «fæla» av ein tofoting på snøbreen. Det var eit menneske ved varden. Så hyggeleg at det var ein frå brødrafolket. Svensken presenterar seg: Kurt Johansson frå Østersund. Vi hadde ei koseleg støtt stund og skreiv namna våre i ei stor metalleske som låg i varden. Storsylen har vel sjeldan sett ein slik turist som meg før, berrhuggu, hvit skjorte, grå jakke, lang bukse, utette låge bokskalvsko, ingen sekk, men med fem brødskiver med G35 på i lomma. Sa til svensken at det var to ting som mangla for at biletet ville vere enda meir komisk: Stråhatt og handkoffert.

Etter praten med den hyggelege svensken er det berre å reise seg til ny start. Det er ikkje fritt for anna enn at ein skjelver i knea ved tanken på nedturen. Men angsten går over etter å ha greid det øvste «henget». Det var slitsamt å kome ned og. Så godt det var å setje føtene ned på flatt lende og gå ordentleg! Dei same småelvar og bekker blir passert på turen nedover ved foten av fjellmassivet, og det var forfriskande å leggje seg ned og smake det blanke brevatnet. Ein ressurs på to brødskiver smakte godt no. Lette fåfengt etter ei appelsin som vart sakna like etter starten frå Nedalshytta. Om det hadde vorti sagt at det låg 99 appelsinar og venta nede på hytta, ville det ikkje ha vegi opp den eine som var borte. Så glade vi menneske er når vi finn att noko vi har mista! Mange myrar blir forsert igjen, og dei blir tekne i raske byks så lort og søle skvett. Strømpene vart klissvåte heilt frå starten av.

Inga sol men heller ikkje noko regn på turen.

I ettertid går tanken ofte til diktet Himmelvarden av Olav Aukrust der diktaren skriv om ein meir poetisk

og symbolsk fjelltopp som eit mål vi kan ha mot noko som er stort og vakkert. Storsylen er vel ikkje nokon slik himmelvarde, men han kan jo vere eit mål som pleier det indre i oss ålbygger og alle andre. Himmelvarden er ei heil bok med mange dikt. Eit av versa kan kanskje vekkje lengting mot ei oppleving du aldri gløymer:

«Angesten i ormegarden fær eg aldri, aldri ro for,
fyrr all otte upp er brend. Vegen upp til himmelvarden
vil eg våga liv og blod for til den tunge veg er end.
Lat det vera bratt og langt, lat det møta eitt og mangt,
brota vil eg sund mitt fengsel, trassa vil eg all min trengsel,
fylgjande min inste lengsel til eg fri på tinden stend».

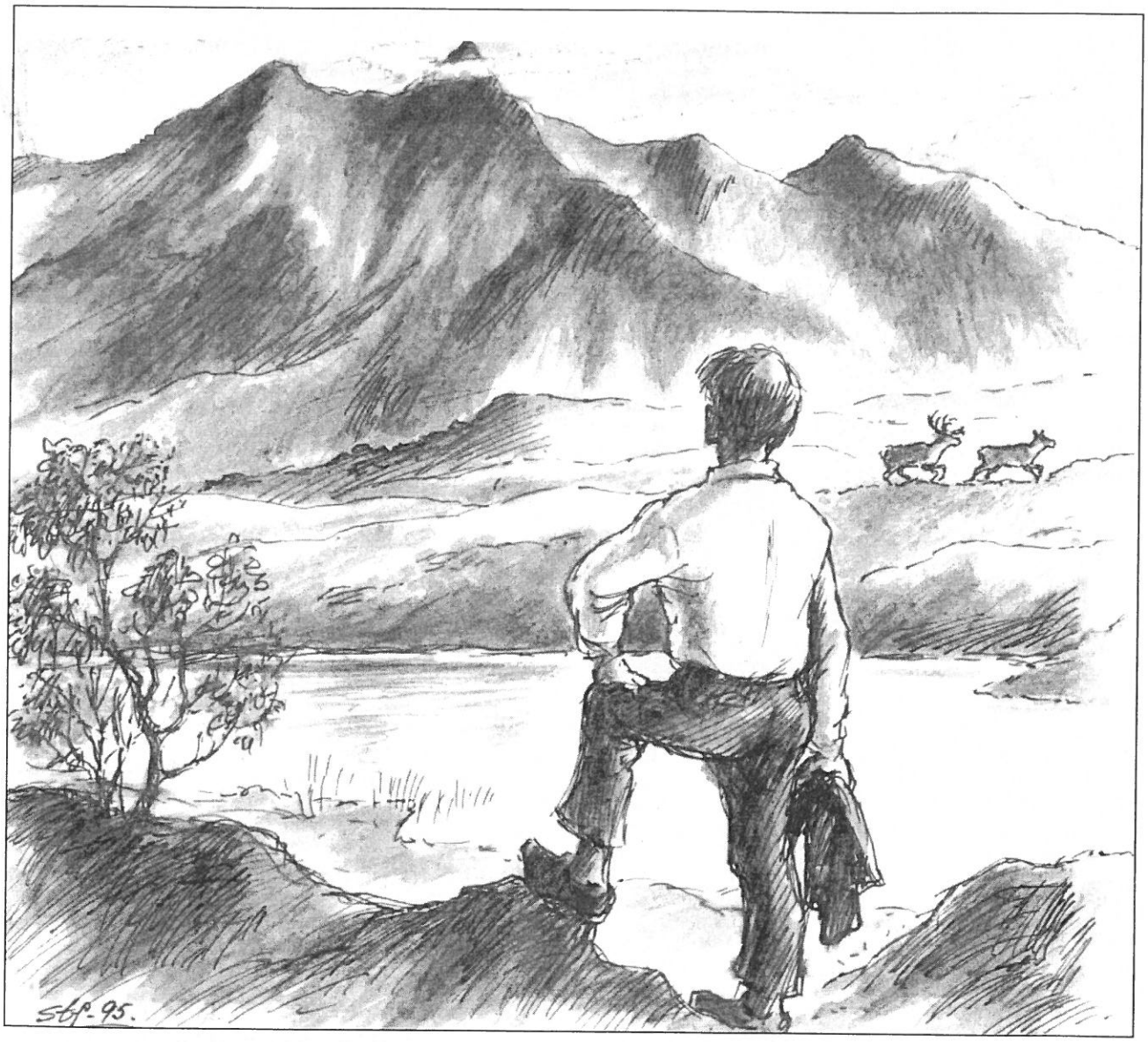

Krigen tok deres liv

Av Anders Grønli

Ved Ålen kirke står en bauta – reist til minne om de fem fra bygda som mistet livet som følge av krigen og krigshandlingene 1940-45. Hver 17. mai holdes minnestund der. Av de fem var en aktiv motstandsmann, to gjorde tjeneste i de norske styrkene, og to skjøttet sitt arbeid i det sivile liv.

De mange som ble utkalt til mobilisering våren 1940, kom alle heim etter at de norske styrkene hadde kapitulert 7. juni. I løpet av okkupasjonsårene måtte likevel fem ålbygger bøte med livet. I en kort omtale vil vi her minnes de fem i den rekkefølge det tunge budskapet om deres bortgang kom.

OLE NESVOLD (1909-42) var født på gården Vestre Nesvold – i daglig tale kalt Endresan eller Brendhaugen. Hans mor var Gjertrud Jonsdatter Nesvold. I mange år arbeidet Ole på heimgården, til han i 1930 dro til Svalbard. I to 4-årsperioder fram til 1938 var han ansatt ved Store Norske Spitsbergen Kullkompani – ved Sveagruva. Deretter gikk han to år på Bergskolen i Kongsberg – bl.a. sammen med rugldalingen Per Flaten. Ole giftet seg i 1940 med Dagny Søfting fra Mosjøen. De fikk dattera Chris Lillian. Samme år reiste han for tredje gang tilbake til Sveagruva – nå som stiger. Oppholdet ble denne gangen kortvarig. I september året etter ble Svalbard okkupert av tyskerne, og arbeiderne måtte rømme til England. Der kom Ole med i den norske marine som sersjant.

Gruvearbeiderne kunne vanskelig forsone seg med at arbeidsplassen deres og de verdifulle anleggene var falt i tyskernes hender. Under ledelse av direktør ved Store Norske, Einar Sverdrup, ble det utrustet en ekspedisjon som skulle besette Svalbard. I Grønfjorden ble ekspedisjonens skip «Isbjørn» den 14. mai 1942 angrepet og senket av tyske fly. De fleste av

Bauta ved Ålen kirke

mannskapet fikk reddet seg inn på isen, men mange ble drept av kulene fra flyene, og en falt ned i en brespekk. Sammen med Sverdrup gikk Ole ned med skipet.

Av slekt og venner karakteriseres Ole Nesvold som en snill og hjelpsom ungdom med godt humør. Han var en habil skiløper og vant flere pokaler i langrenn og hopp. For innsatsen i de norske styrkene ble han tildelt Krigsmedaljen.

JON J. HOLDEN

(1900-42) bodde hele sitt liv heime på gården som i daglig tale kalles Skreddaran. Foreldrene var Maria Sofia og Jon Jensen fra Finnland i Renbygda. Han hadde to søstre, Gjertrud g.m. Anders Ryen, og tvillingsøstra Kirsti.

Jon var en svært allsidig gårdsarbeider og handverker. Både faren og bestefar var ansatt ved jernbanen, så Jon fikk tidlig ansvaret for de daglige gjøremål på gården. Han var opplyst og våken overfor alt nytt. Av naboer som Ole Andersen Holden og Ingebrigt Skårdal lærte han å smi og snekre, men mest prøvde han seg fram på egen hånd. Mye av tida brukte han i smia han selv satte opp. Her og på snekkerloftet ble ikke bare de mest vanlige gårdsredskaper og kjøredoninger til. Jon hadde mye av kunstneren i seg. Et mesterstykke var en karjol der alle deler var handsmidd og snekret av ham selv.

Jon var felespellmann. Som så mange andre søkte han råd og veiledning hos Anders Haugen, men også her var han stort sett selvlært. Noter lærte han pr. korrespondase, og det finnes ei handskrevet notebok etter ham – også med noen egne komposisjoner. Han holdt kurs for elever i grenda, og kursdeltakere fra den gangen karakteriserer ham som en god læremester og inspirator. Han kunne kunsten å lokke fram toner som satte fantasien i sving hos tilhørerne. – Politisk var Jon en radikaler. Han var aktiv i Øvre Ålen a.u.l. og utsending til landsmøtet i 1923 som førte til splittelse og dannelse av NKP, som deretter ble hans parti.

Den 23. august 1942 syklet Jon til Røros sykehus for å besøke faren som lå for døden. Dagen etter skulle han slå noe raskslått nedenfor vegen. Dette grudde han seg for, da han visste at tyske soldater hadde drevet øvelse med granatkasting fra vegen og nedover mot skogkanten. Det var ikke uten grurnn. Ljåen traff en blindgjenger som eksploderte, og Jon ble drept på stedet.

Noe nærmere vegen enn ulykkesstedet står en bauta med denne inskripsjonen:
Jon J. Holden, f. 8.04.1900.
Drept her av tysk granat 24.08. 1942
Alle daga vil namnet fagert stå
i fjellets saga.
Reist av sambygdinger

EILIF HOFSTAD

(1908-43) var eldste sønn av Anna og Magne E. Hofstad. Han hadde fire brødre. Jon og Sverre var bosatt på Østlandet, Arnljot i Trondheim, mens Kåre bodde heime. Faren arbeidet på Kjøli gruve til den ble nedlagt i 1941. Der bodde familien de første åra. Magne var friluftsmann og glad i å fiske. Han var den første som satte ut fisk i tjønna i Kjølifjellet som bærer hans navn. Rundt første verdenskrig bygde familien hus i Renbygda og fikk fradelt småbruket Aspli fra farsgården til Anna.

Eilif var født 18.10.1908. Han var svært glad i den nye heimen og deltok ivrig i såvel husbygging som nydyrking. Periodevis var han på Kjøli eller på onnearbeid og annet forefallende arbeid rundt om på gårdene. I 1938 dro han til Knaben molybdengruver. Der ble hans faste arbeidsplass i åra framover. Han hadde flere sambygdinger blant arbeidskameratene. Heimlengselen var likevel stor, og Eilif var heime i slåttonna og ellers så ofte han kunne. Krigen kom, og sommeren 1940 reiste han heim. Den 5. juli 1941 giftet han seg med Olava Petersdatter Hegset. Hun flyttet til Aspli, og Eilif mente å slå seg til ro i Ålen. Foreldrene var opp i åra, og det var på tide at yngre krefter tok over ansvaret for drifta av småbruket.

Men okkupasjonsmakten ville det ikke slik. Malmen fra Knaben spilte en viktig rolle i våpenindustrien. Arbeiderne ble beordret tilbake til gruva, og Eilif måtte dra – så nødig han enn ville. Den 3. mars 1943 ble Knaben bombet av britiske fly. Eilif og hans arbeidslag var på veg opp fra skift. Ei bombe falt ved gruveåpningen, og 16 arbeidere ble drept, deriblant Eilif. Han ble ført heim og gravlagt i Ålen.

Yngste broren Kåre ble den som senere overtok heimen Aspli. Olava flyttet tilbake til Hessdalen, der hun

bygde seg hus i nærheten av barndomsheimen. To måneder etter at Eilif ble drept, ble sønnen Eilif født. Han og familien er nå bosatt på Røros

HARALD P. REITAN (1912-44) var født på gåden Ustu Reitan som nummer fem i en søskenflokk på åtte. Foreldrene var Anna og Per A. Reitan. I barne- og ungdomsåra deltok Harald i gårdsarbeidet. Spesielt likte han å stelle med dyra, og han var trofast slåttkar heime også etter at han reiste ut. Han var ivrig med i ungdoms- og idrettsarbeidet. Flere i søskenflokken var gode idrettsutøvere. Om Harald er det fortalt at når de andre ungdommene konkurrerte i «hesthopp» (stille lengde) fra borteste skinne og opp på perrongen på Reitan stasjon, så hoppet han fra svillen bortenfor skinnegangen. Kroppsstyrke og spenst hadde han altså rikelig av.

Etter folkeskolen, framhaldsskolen og ett år på Trøndertun Folkehøgskole gikk han artilleriets befalsskole, hvor han tok en svært god eksamen våren 1936. Han søkte mange stillinger, og i 1938 ble han fast tilsatt som kartograf i Vegdirektoratet. Det var et arbeid han likte.

Som utdannet befal ble Harald blant de første som ble kalt til tjeneste i forsvaret da krigen kom. Den 9. april var han på Oskarsborg festning og deltok under senkingen av slagskiper Blücher. Han kom tidlig med i det illegale motstandsarbeidet i hovedstaden. Ved infiltrasjon og angiveri ble arbeidet avslørt. Harald overveide å rømme landet, men han ville ikke utsette andre i familien for ubehageligheter i forbindelse med det han hadde vært med på. Mens han var heime på juleferie 1942 var hans organisasjon under full opprulling. Da han i januar kom til møtestedet – en privat legebolig i Bogstadveien – var Gestapo der. Nestemann som kom skjøt tyskeren som lukket opp, og forsvant. Harald ytet førstehjelp til den dødssårede tyskeren.

Harald satt fengslet et helt år på Møllergata 19. Senere ble han overført til Akershus festning. I sensurerte brev heim gir han inntrykk av å ha det etter forholdene bra, men ingen vet vel egentlig hva han måtte gjennom av lidelser. Den 26. mai 1944 ble han sammen med en del andre kjørt til Trandumskogen og skutt.

I juli 1945 ble Haralds grav funnet, og hans urne ble brakt heim til Ålen. Under uvanlig stor deltakelse både i heimen og kirken ble han gravlagt på Ålen kirkegård 20. juli.

IVER BRENDHAUGEN (1889-1944) var fra Dovre. Som gruvearbeider ved Folldal verk traff han Anna Lucie Jonsdatter Nesvold fra Vestre Nesvold. Hun var kokke der. De giftet seg i 1911 og flyttet til Ålen. En periode arbeidet begge ved Kjøli gruve, der de delte leilighet med Ragna og Lars Lillevold (Trøen). I 1913 overtok de heimgården til Anna Lucie og drev den fram til å fø seks-sju kyr, noen sauer, geiter og hest.

Iver var en driftig og hendt arbeidskar. Ved sida av gårdsdrifta drev han vinters tid med tømmerhogst og -kjøring i Haltdalen og Singsås. Han var bygningssnekker og bygde selv om og restaurerte husa på gården. Mest snekkerarbeid ble det likevel borte. Bl.a. bygde han fjøs hos Falkberget på Ratvolden.

Men 30-åra var preget av arbeidsløshet, og i 1936 dro Iver til Svalbard. Søstersønnen til Anna Lucie arbeidet ved Sveagruva, og dit dro også Iver. Der oppe i isødet ble de to karene fra Endresan igjen arbeidskamerater – først frem til 1938, og senere 1940-41, til engelske tropper reddet arbeidsstokken over til England og unna tysk okkupasjon. Som Ole kom også Iver til å tjenestegjøre i den norske martinen. Han ble ikke med «Isbjørn» og troppen som skulle befri Svalbard. I tre år arbeidet han som vaktmann ved militærdepotene i London. Under et bombeangrep 10. november 1944 omkom Iver Brendhaugen. Han ble tildelt Krigsmedaljen og er gravlagt på Ålen kirkegård.

Anna Lucie og Iver fikk døtrene Ingeborg og Ella, som er gift med Anders Olsen Vongraven. De to siste er nå bosatt på gården, som de overtok like etter krigen.

Disse korte biografiene i tilnærmet leksikonformat gir bare delvis et innblikk i fem hverdagsmenneskers liv og virke. De ofret alt – krigen tok deres liv. Vi skylder dem stor takk og vil fortsatt hedre deres minne med ord og toner, blomster og en stille stund på Grunnlovsdagen.

Dramatisk tur i Sylene

Av Olav Prytz

Helt fra jeg var 10-12 år gammel og gikk oppover Træsjåfjellet, langt nok innover til å se Tydalen kunne Skardørene sees. Men Sylene måtte en vente med å få øye på til en var gammel nok til å gå inn på Tydalshyllingen. Men ikke trodde jeg at jeg skulle havne i Sylene i fryktelig uvær vinters dag med ei fem år gammel jente på ryggen og full ryggsekk på brystet. Men slik ble det.

I nitida en kveld høsten 1942 like etter at jeg kom inn fra stallen etter å ha gitt hesten høy og vatten for natta, banka det på kjøkkendøra. Alle de andre var gått til sengs. Først tenkte jeg det var tyskere, vi hadde besøk av dem utover hele høsten. Men de brukte ikke å banke på når de kom. Det var Ole Brennås som sto der, og som var ute i et spesielt ærend. Onkel Olaf var veivokter på Aunveien og lensmannen fra Ålen hadde kommet forbi ham en dag og slått av en prat. Og han hadde nevnt at fru Kahn som holdt til i hytta ved Heksemsvollene, kunne vente besøk en spesiell morgen. Det var ikke vanskelig å gjette seg til hva slags besøk det ville være. Olaf hadde varsla om dette til Ole Brennås som var nærmeste nabo til Kahn-hytta. Anders Gundersen hadde tatt turen til Røros for å finne ut om de kunne tas over grensen til Sverige den veien, men det var tyskere over alt. Derfor kom de til meg da det ikke var noen andre fjellvante som var villig til å prøve. Avtalen ble at vi måtte gå over Sylene og ned til Storlien i Sverige. Vi kunne ikke gå fra Aunegrenda til Hilmo i Tydal da tyskere hadde en forlegning der, likeså hadde de i Stuggudalen. Det var da en vei som var mulig å gå. Nea måtte krysses mellom Græsli og Stuggudalen. Svend Botten skulle være med til grensen og derfra prøve å gå tilbake til Hultsjøhytta (Ålbygghytta) og vente der noen dager. Om ingen kom dit med nytt fra bygda ville det ikke være noe fare for ham.

Allerede dagen etter bestemte vi oss for å legge ut på turen. Det var Fanny Kahn og dattera Evelyn på fem år som skulle følges over grensen, faren Moses Kahn var allerede kommet seg i sikkerhet til Sverige.

I fem-seks-tida om kvelden starta vi med hest fra Lia. Jon Brennås kjørte til Hultdalsvollene. Det var atskillig med snø innover dalen, og vinden friskna på etter hvert fra fjellet. Og da vi kom til Råvollene begynte vi å forstå at det ville bli en vanskelig tur over fjellet. Jo måtte returnere straks med hesten for å komme hjem i tide før tyskerne kom for å hente Fanny og Evelyn. Det var ingen muligheter for tyskere eller andre å se spor etter transporten da de var borte på noen minutter.

Varme ble gjort opp i seterbua, mat hadde vi bare nok til vi skulle være over i Tydalen. Da damene hadde lagt seg fant vi en gammel ryggsekk som vi tok meisen av og bant noen bordbiter til som en slags stol som Evelyn kunne sitte på under transporten. Lenge før dagslyset kom var vi oppe og sekken ble gjort klar. Fanny hadde så mye klær hun skulle ha med seg, silkestrømper og underklær og mye leker og mange dokker. En del måtte legges igjen da det ikke ble mer plass i sekken. Evelyn ble kledd i så mye klær en kunne og utenpå det hele brukte vi Fannys pelsjakke. Med stolen på bordet satte vi jenta oppi og bant det hele til meisen og jeg tok børa på ryggen. Vinden hadde økt over natta så vi hadde snøføyka fra syd, rett mot oss. Svend gikk først med ryggsekken, Fanny neste og så jeg sist med Evelyn på ryggen. Da vi kom opp i snaufjellet blåste det friskt og vi måtte ta det sakte på grunn av Fanny. Hun var god nok på ski, men helt uten trening. Vi hadde rekna med å komme til Mosetra i skogbandet til elleve-tiden på formiddagen, men det ble atskillig utpå ettermiddagen. Inne på setra ble gjort opp varme i ovnen og smelta snø for kaffekoking. Vi hadde bare noen brødskiver, da vi visste vi skulle få mat når vi kom til Mogården. Det var en gård der vi visste vi ville være uten fare, men visste ikke hvilken det var. Det var godt å få Evelyn og sekken av ryggen. Jenta var full av liv når hun vakna, hun hadde sovet det meste av veien. Det ble ikke lange oppholdet i setra, for mørket var ikke langt borte. Etter en slitsom tur hvor det tok på kreftene til Fanny og en måtte stoppe mange ganger, kom vi fram til første gården. Svend skulle gå fram til gården og si han hadde gått vill i uværet. Da han rundet fjøshjørnet gikk han seg rett på ei jente som kom fra fjøset. Før Svend fikk sagt noe sa jenta at han var kommet til rett plass. Det var ikke første gangen de hadde slikt besøk. Vi ble godt mottatt av folket på gården. Fanny var helt utkjørt mens Evelyn var like sprek som tidligere og pratet

Evelyn

med alle. Etter godt måltid og søvn var det på ´n igjen tidlig om morgenen. Det gjaldt å komme over Nea i sikkerhet på andre sida, da tyskerne patruljerte veien flere ganger om dagen. Eieren av gården tok hesten og ga skyss i sleden til Fanny, Evelyn og ryggsekken. Det var vei nedover elva fra gården og under brua. Det gikk fint å passere og et stykke oppe i lia på andre sida venta en mann og hest fra Græsli for å ta oss med til snøen ble for dyp. Han måtte snu før han nådde skoggrensa. Så var det bare å bruke ryggen igjen. Det var enda mange kilometer til grensen og været ble bare verre og verre med snøføyka rett i ansiktet. Det var hardt for Fanny, men vi nådde da grensa klokka tre på ettermiddagen

Over grensen

Vi fikk Fanny over reingjerdet først, så jeg med Evelyn på ryggen og så kom ryggsekken Svend hadde båret. Der var vi, Svend i Norge og vi andre tre i et fritt land igjen. Det var vanskelig å finne ut riktige veien da det ikke var noen retningsstolper å se. Ryggsekken måtte jeg ta på brystet og Evelyn var fortsatt på ryggen. Største problemet var å forhindre sekken i å gli av skuldrene. Det eneste jeg visste var at Nya Sylstasjonen lå i syd øst fra der vi var. Vi hadde vinden fra syd hele veien. Vi sa god tur til hverandre, og Svend var snart borte i snøføyka. Det var da allerede ganske mørkt og snødrevet gjorde det ikke bedre. Vi gikk i den retning jeg visste vi måtte gå. Snødrevet sto rett i ansiktene og det gikk ikke fort med oss – men det gikk. Jeg begynte å kjenne tyngden av børene, men var mer redd for å gå overende da det ville blitt vanskelig å komme opp igjen. Det var i Tydalen sagt at det var 10.-15 kilometer til Sylstasjonen og at det var to menn der hele vinteren. Evelyn ble tyngre og tyngre da snøen pakka seg i hvor den fikk hold, og det gjorde enda verre å holde balansen. Fanny hadde også store problemer og ville bare stoppe opp. Til slutt var hun så sliten at jeg bare fikk dratt henne med 50-60 meter før hun var overende igjen. Siste gangen jeg fikk henne opp igjen syntes jeg å se noe i snødrevet som jeg trodde var et berg, slik at en i hvert fall da kunne finne ly for stormen og kanskje ei snøfonn til å grave seg inn i. Helt siden skoledagene hadde jeg trodd på usynlige makter, større enn noen ting, og etter den kvelden var jeg sikker. Ikke det at det forandret meg på noen måte, men at det var noe som hjalp oss måtte det ha vært. Da jeg kom fram til «berget» var det ei tømmerkoje med døra på vår side og som jeg visste ville være åpen. I gangen var det flere parafinlykter med parafin i alle. Fingrene var temmelig stivspekte, men fikk da tent ei lampe etter en stund. I gangen var det også en del ulltepper, og det var bjørk og granved fra gulv til tak. Med lykta i ene handa dro jeg Evelyn i den andre gjennom døra til stua. Og før jeg fikk satt lykta på bordet kom Fanny gjennom døra med skistaven hengende på beltet. Hun gikk rett til en seng og la seg ned. Jeg fikk omsider varme i bua, tint opp ei flaske fløte vi hadde fått med fra Tydalen og tint opp brødskivene vi hadde igjen. Det ble ingen fyring utover natta da jeg ikke våknet før klokka seks og da var det utslokt i ovnen. Jeg kunne høre vinden hadde tiltatt i styrke og hadde snudd slik at den nå kom nesten rett på langveggen med døra, den måtte da blåse nord-øst. Etter å ha båret inn ved og tent opp igjen, vekte jeg Fanny og sa jeg måtte gå å prøve å finne hotellet for å se om vi kunne få tak i mat. Jeg ga beskjed om at hun ikke måtte gå ut, men vente til jeg kom tilbake og spare på de to brødskivene som var igjen. Det blåste så hardt ute at jeg måtte sette på meg skiene i gangen for å være sikker på at de ikke blåste i vei for meg. Det var vanskelig å få opp døra med skiene på, men det gikk da. Iblant kunne jeg se et par topper som jeg forsto måtte være telefonstolper. Fra hytta gikk de både nordover og sydover. Nordover var til Blåhammaren, så jeg måtte følge stolpene sydover. Det var trasig å gå med vinden piskende midt i ansiktet. Etter en halvtimes vandring så jeg hotellet, men gleden varte ikke lenge. Det viste seg å være vanskelig å komme inn uten øks. Alle vinduer hadde solide lemmer med lås. Men da jeg kom på baksida var det en vaktstue der og med snøskufle ved døra, så jeg skjønte der var det folk. Det var to menn der inne og jeg fikk da etter hvert kontakten. De kunne ikke forstå hvorfor vi nordmenn hadde det med å fare i fjellet i slikt vær som det nå var. De to hadde ligget værfast i over ei uke og ikke istand til å gå ned til Storlien etter proviant. De begynte å spørre meg ut om jeg hadde hatt en hard tur. Og jeg svarte at alene ville det ikke vært så verst, men jeg hadde ei mor og hennes fem år gamle datter nede på gamle Sylstugan. Da fikk pipa en

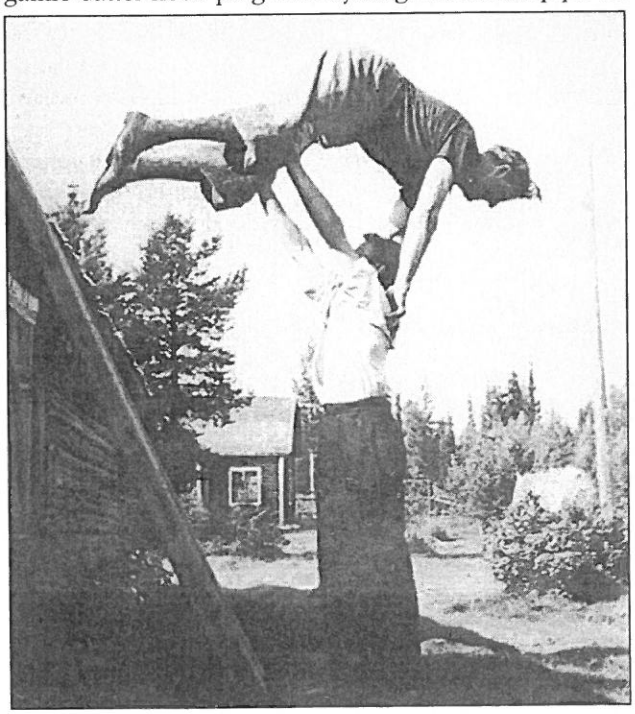

Styrkeprøve også under Sverige-opppholdet

annen låt da de fikk høre det. Den eldste presenterte seg som Ericson og turistfører. De foretok vareopptelling av maten de hadde igjen og fant ut at det var ni små pakker av vacum tørka flesk og erter og noen andre ting. Kaffe og sukker var det nok av. I kjelleren på hotellet var det antagelig mer mat, men å gå inn der var siste utvei. Han fortalte meg det mange år senere at det var proviantlager i kjelleren der i tilfelle Sverige skulle bli innblandet i krigen. Ericson skulle bli med oss til Storlien for å hjelpe oss og så ta med proviant tilbake. De tok med tau og halvparten av matpakkene. Nedover mot Sylstugan gikk det fort da det var nedfor hele veien. Nede på hytta ble det glede da vi kom, Fanny trodde visstnok hun hadde sett det siste av meg. Ericson varma opp to pakker med erter og Fanny og Evelyn fikk ete seg mett. Det ble problemer når Ericson løfta på ryggsekken og fant ut hvor tung den var. Han plukka ut undertøy, silkestrømper, dukker og leketøy. Damene måtte bare gi seg, det gikk ikke å protestere. Vi bant skiene i en bunt, da vi ikke kunne renne på ski, men måtte gå. Det var like mye bar mark som snø. Ericson tok skiene og gikk først med tauet fra ham til Fanny i midten, og Evelyn og jeg sist. Vi kom oss av gårde i nitida om morgenen. Det var sterk vind og Fanny blåste overende gang på gang, og vi måtte trekke henne opp igjen. På de verste stedene måtte vi krype da vi ellers blåste ut av kurs. Vi hadde fortsatt telefonstolpene vi kunne følge, når vi så dem.

Siste etappe

Vi nådde Blåhammarstugan i mørkningen, og visste da at vi skulle klare å komme fram til bebyggelsen dagen etter. Det var lite mat igjen og det måtte vi spare for Evelyn og Fanny. Jeg kjente ikke sulten lenger i hvert fall og hadde bare kaffe, men det var ekte kaffe. Ericson fortalte oss at vindstyrken på hotellet om morgenen hadde vært målt til 27 sekundmeter, og det måtte da ha vært nesten orkan? Han sa også det bare var igjen 4-5 kilometer av høgfjellet før vi ville svinge ned mot skogen og en enslig gård der som tok imot flyktninger fra Norge.

Vinden hadde nok letna litt over natta da vi dro videre om morgenen, men vi kunne fortsatt ikke bruke skiene da Fanny ikke var sterk nok så vi måtte ha henne imellom oss igjen. Det gikk bedre enn dagen før, og i middagstiden var vi på vei ned mot bjørkskogen. Nede i skogen var det nesten ikke vind i det hele tatt og vi hadde ski på igjen. Det var tungt å gå da snøen var bløt og ganske dyp. Ericson var kjent og tok oss til en tømmervei, og det ble da straks lettere. Vi så lys fra flere vinduer, noe vi ikke hadde sett på lang tid. Døra til stua ble åpna før vi rakk å banke på. Noen hjalp meg av med Evelyn, det var en stor snøball, ingen visste det var en jentunge inne i det hele. Den kvelden var det godt å tenke på at jeg ikke behøvde å bære Evelyn på ryggen mer. Fanny kom også til hektene, men var helt utslitt som ikke var noe å undres over, etter hva hun hadde gjennomgått på turen.

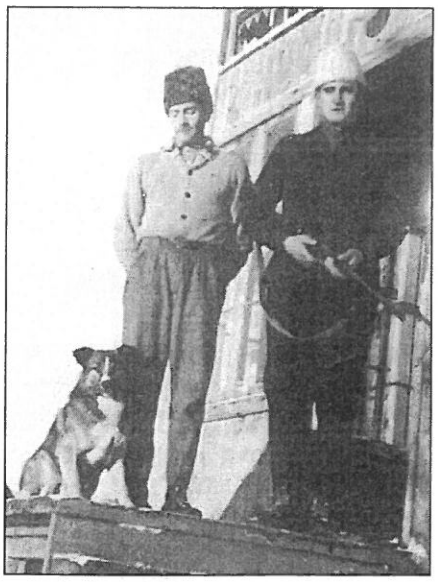

Brødrene Georg og Olav Prytz etter heimkomsten fra Sverige.

Og så ble det mat. De andre fikk et måltid satt fremfor dem, mens jeg fikk to elendige hardkokte stakkars egg. Senere på kvelden fikk jeg mer mat. Det var første skikkelige måltidet siden Tydalen. Klokka ni var visst alle i sengen. Jeg sov hele natta og våkna opp om morgenen som en ny mann, men kjente meg ikke istand til å gjøre samme turen om igjen.

Fra Rundhøgen som gården hette, var det bare ti-tolv kilometer til Storlien. Det ble ringt til det svenske militæret på Storlien for å sende noen til å møte oss. Det var jo helt unødvendig etter den turen, men det ville bli godt å gå på ski i Sverige også uten en bør på ryggen. Men jeg måtte bære henne fra gården til vi møtte patruljen, men det var ingen vekt å snakke om, bare Evelyn i normale klær.

Da vi nådde bebyggelsen på Storlien var det folk ute på hver plass. Min første tur over Sylene var kjent over hele Storlien lenge før jeg kom der. Vi ble møtt av politi som tok oss til et hotell. Vi sa adjø til Ericson som ba meg ta en tur til Sylene når krigen var slutt, hvilket jeg også gjorde.

Tidlig neste morgen bar det med toget nedover Sverige, gjennom skoger, skoger med gårder, småbyer og til vi samme kveld var på Kjeseter. Der møtte vi Moses Kahn og som ventet var gleden stor. Senere på kvelden kom Moses med ei flaske whisky for liksom avslutning.

Jeg glemte turen og tenkte ikke mer på den før jeg kom til Norge etter krigen. Svend fortalte meg at han måtte ligge over i Tydalen noen dager før han gikk heim.

Etter Kjeseter gikk det tre år før jeg så noen av Kahns igjen. Det var i Norrköping. Jeg traff dem der noen ganger, siden møtte jeg dem mange ganger i Trondheim. Da hadde Evelyn en liten søster, hun var da 8-9 år gammel, og jeg har ikke sett henne siden. Da gikk det nesten 40 år før jeg møtte Moses igjen. Fanny var da borte, jentene gifte. Nå er også Moses borte, men jeg glemmer dem ikke.

Revolverne lå nedgravd i bøtter i vedskjulet

Av Lillemor Prytz Bollingmo

Den 9. april 1940 var jeg 12 år, og nesten alle mine tenåringsår var under okkupasjonstiden, og preget av krigen. Men det underlige er at det meste av denne tiden forekommer meg som en god, trygg og glad ungdomstid. Min kloke, gode far, Olaf Prytz, informerte aldri oss yngste om at han sjøl var i full og farlig virksomhet i motstandsbevegelsen mot tyskere og nazister, fra så og si første krigsuke.

Invasjonsdagen i april våknet jeg ved trafikk og hestekjørere med fulle lass oppover Aunvegen. Mor bad høyt og inntrengende til Gud i rommet ved siden av, og alt var, på en måte så underlig. Slekt fra Trondheim fylte huset utover dagen. Den enorme flytrafikken over Haltdalen, i alle retninger, var temmelig spennende. Vi satt med blokk og blyant på burstrappa og krysset av for hvert fly, og det kom opp i flere hundre pr. dag. Det pepret og skjøt fra fly som gikk utrolig lavt nedover dalen. Og ved skyting hadde folk fått beskjed om å komme seg ned i kjellerne. Vi måtte levere inn radioene, ha mørke blendingsgardiner for vinduene om kvelden, rasjoneringskortene kom i bruk, og alle fester og sammenkomster ble forbudt. Norske flagg skulle legges bort, og vi skulle adlyde den nye makten.

Svølja var en viktig faktor i Haltdalen i tilfelle trefninger, og vårt hjem på Bjørgum lå blant annet i skuddlinjen. Ut i april flyttet et norsk Røde-Kors-team inn hos oss, og vi evakuerte til en hytte oppe i Rønningen. Men kyrne skulle melkes, dyra ha mat, og vi ungene skulle på skolen. Det ble trefninger flere steder, blant annet ved Kotsøy, og lege, sykepleier, tannlege, sammen med resten av teamet, reiste ned dit.

Vi hadde mye kontakt med jøder de første åra av krigen. Moses Khan fra Trondheim hadde hytte nedenfor Heksemsvollene. Jeg var barnepike for datteren Evelyn, og ble kjent med fru Fanny, farmor Rosa, tanter og onkler. De dyrket sin jødiske tro med seremonier og sabbatsfeiring. Rike forretningsfolk, og trivelige, humoristiske mennesker. Så begynte jødeforfølgelsene, og alle ble spredt og borte. Noen kom seg over til Sverige, og noen ble sendt til konsentrasjonsleirer. Olav A. Prytz brakte Fanny Khan og lille Evelyn til Sverige. En dramatisk og slitsom tur som heldigvis endte godt.

Mor fikk en telefon fra nazi-lensmannen om hun visste om det var noen jøder igjen på hytten ved Heksemsvollene. Hun dro da med en gang opp dit for å advare de som enda bodde der. Kanskje hun reddet noen jøder fra å bli deportert med den turen.

I begynnelsen av krigen så vi ikke tyske soldater i Haltdalen. Men de kom etter hvert som bygda ble kjent som et gedigent motstandsområde. Flyslipp fra England, med våpen og ammunisjon ble rapportert til tyskerne av halvnazister som dessverre bygda også hadde noen av. Det krydde av kvitkledte tyskere, skipatruljer, oppover jelan på Bjørgum en tid. I kjølvannet kom fem tyske offiserer og skulle bo i huset vårt på Prytz. De etablerte seg i begge stuene, og overtok telefonen, med en vakt sittende stand by natt og dag.

En morgen mor kom ned fra andre etasje og skulle til fjøset, kom telefonvakten, han het Iffly og var polsk, stormende ut stuedøra med geværpipa rettet mot henne. Han hadde nok duppet av på vakten. Det endte med at mor og han drakk morgenkaffe sammen.

Jeg gikk og lærte orgelspill hos Oleanna Rimstad på den tiden. Og jeg ble ikke nektet å gjøre spilleleksene på orgelet inne i stua. De ga til og med uttrykk for at det var vakkert! «Gud sign vår konge god», var på repertoaret, og ljomet i rommet. Jeg fikk ikke noe forbud mot å fremføre den. De trodde vel at den lille uskyldige norske jenta var uvitende om at det var straffbart.. Men det var hun ikke.

Tyskerne ransaket egentlig ikke hos oss, men var i fjøset og vedskjulet. Min mektige moder sa klart ifra at rommene oppe var ungenes soverom og lekserom, og der skulle de ha fred. Og merkelig nok, det respekterte de høye herrer. De skulle bare visst at på kvisten hos oss ble nyhetene fra London daglig fanget opp, og beskjedene levert videre, og at revolvere fra England, med fallskjermslipp fra engelske fly oppe i Haltdalsfjella, lå gjemt og forvart i bøtter, under boss og fliser i vedskjulgolvet. Det visste heller ikke jeg, før etter at krigen var slutt ... gudskjelov...

På samme tid kom et kompagni menige, tyske soldater og tok inn på nabogården hos Otto Prytz. Soldatene syntes nok det var litt vel langt til utedoen bak fjøset, og urinerte over alt rundt husa. Over hele gården var det gule flekker tett i tett. Da ble husmor Petra skikkelig vred. I stort tempo, og svært bestemt, kom hun på den smale snøstien mellom gårdene, med

kurs for vårt hus, og de mektige sjefene i sofaen.

Ingen har til denne dag fått rede på hvordan hun, uten å kunne et ord tysk, gjorde det klart at dette griseriet måtte ta slutt, og det øyeblikkelig. For klagen ble forstått. Tyskerne hadde kustus på sine soldater. Det ble rent rundt husene umiddelbart.

Hos sokneprest Bentzen flyttet to østerrikere inn på denne tiden. Det så litt merkelig ut når de sto på hver side av inngangsdøren inne i kirken under gudstjenesten. De forsto nok ikke et ord av prekenen. Ingen satte vel fram stoler til dem heller. De fordrev mye av tiden ellers med å kjøre slalåm på Botnjordet. Men det som begynte å bli klart for alle, var nok at den tyske wermacht hadde fått rede på at det bygget seg opp en motstandsbevegelse i bygda, og oppe i fjella.

En privat 2-årig realskole ble startet på Singsås, og jeg begynte der sammen med flere haltdalinger. Jeg husker enda den kvalme lukta av heimavla røketobakk, hirden, og alle tyskerne på toget når vi reiste til og fra i helgene. Vi som var lyse, nordiske og germanske, fikk ofte høre bemerkninger om vår skjønnhet. Vi syntes dette var dumt og ekkelt.

Midt i skoleåret tidlig en vintermorgen fikk jeg telefonbeskjed om å komme hjem. Far var arrestert av tyske soldater med selve sjefen Dragas i spissen, og norske landssvikere, hirden, som veivisere. Sent på kvelden kom de ramlende inn og spurte på far, og raste opp trappa til rommet der far hadde lagt seg. Geværet pekte rett mot ham, og det var bare å bli med. Kåre, som var 18 år, ble også arrestert. Liv på 8 år, sov i barnesengen i samme rommet uten å våkne av ropene og bråket. – «Gud, og hans engler voktet henne og sparte henne for dette», sa mor etterpå.

Min mor, Petrine, var som en trygg og sterk klippe for oss alle. Usentimental, uredd og klok. Dagen etter mannfolkas arrestasjon dro vi ned til Prestegården, der soknepresten Bentzen, og en del fanger var forsamlet, for å sende med far noen varme klær, noe mat ol. Rett inn på kjøkkenet skred hun. Forbi soldatene som drev og gjorde opp stjålet slakt, inn gjennom stuene og spurte på Olaf Prytz. De kom geleidende ut med henne ganske snart! Hun fikk ikke snakke med far. Men han fikk pakken!!! Vi sto der ute i snøen når fangene kom ut på geledd, ble beordret inn i lastebiler og fraktet til Trondheim, misjonshotellet, og senere Vollan fengsel. Mor var den som beholdt roen og verdigheten da de fór.

Bentzen og far ble under streng bevoktning ført tilbake til Haltdalen og opp i fjella for å påvise våpenlagre. Men fjella var store og vide... Hva som foregikk under avhørene der fikk vi aldri vite. Tyskernes metoder for å innhente tilståelser var utspekulerte og brutale. Men disse hendelsene tok de to fangene med seg. De er begge forlengst borte. Men etter krigen ble vi kjent med dødslister hvor navnene Bentzen, Svend Botten, og far var med. Freden som kom noen måneder etter, reddet antakelig livet deres. Etter den tyske kapitulasjonen ble vi klare over kurérvirksomheten, sprengninger av broer og mye annet som solide bygdafolk hadde vært med på, for å kjempe mot inntrengerne, og for frihet og sjølstendighet.

Etter krigen, da rettssakene mot krigsforbryterne begynte, ble far og andre fra Haltdalen kalt inn til Trondheim som vitner. Gestapisten Dragas satt i cella og ventet på dom. Da far gikk forbi, ropte han «Prytz», og far gikk inn og hilste på han. Dragas ble dømt til døden, og henrettet ved skyting på Kristiansten festning.

Realskolen på Singsås ble stengt, da begge lærerne der også ble arrestert. Så var vi bare tre igjen heime i huset hos oss! Storebror Bjarne ble arrestert i Trondheim og ført til Falstad fangeleir i Nord-Trøndelag. Og Odd flyktet til Sverige med tyskerne i hælene, i Nord-Norge. Han ble med i den norske brigaden, som kom heim etter krigen. Der var også Olav og Georg Prytz med. De kom heim via Trondheim i flotte uniformer og marsjerte i gatene. Vi var mektig stolte av dem, og jentene hang etter dem som fluer!!! Breva vi fikk fra Odd i Sverige var alle åpnet og sensurert. Men de var fulle av de rareste historier, koder, som vi måtte tyde, og var nok helt «greske» for statspolitiets folk!

Fallskjermstoff fra England sydde vi sengetøy og bluser av. Orange og grønt var vanlige farger på disse tynne stoffene. Og vi lå i kø hele netter utenfor Samvirkelaget for å sikre oss trebunnsko av fiskeskinn!! Det var ganske spennende. Og vi syntes det var fine sko!!

En kveld under krigen satt jeg på vedkassa hos min onkel Asbjørn Prytz, sammen med en ung russer på flukt fra tyskerne. Gea puslet rundt ham med mat og klær. Det ble ikke snakket mye. Morgenen etter var han på tur til Sverige, med følge av en kurér fra bygda, og forhåpentlig til friheten.

Det var en del «krigssykdommer», mangelsykdommer, og virussykdommer, for eksempel difteri under krigen. Flere av mine søsken, og jeg ble angrepet av denne basillen. Ei jente på nabogården, Bjørg Kristine Prytz, ble også smittet og døde før hjelpen kom. Vi andre ble sendt til Trondheim sykehus for behandling. Der opplevde vi for første gang begrepet «tyskertøser», og det krydde av tyske soldater over alt i byen.

Det var en tid det sto tyske vaktposter mange steder i bygda. De ropte «halt» når vi kom i kveldsmørket, og ville vite hvor vi hadde tenkt oss. På Bjørgum og ved stasjonen sto de grønne soldatene med gevær over skulderen og kontrollerte folk.

Av og til, i mitt voksne liv har jeg tenkt: «Er alt dette en drøm? Gikk disse tyske offiserene, med høye luer, snorer og klappende lærstøvler ut og inn i det kvitmalte, gamle hjemmet mitt i Haltdalen for femti år siden? De skrev en hilsen og navnene sine i en bok den kvelden de plutselig reiste. Der står det svart på kvitt!!

En lørdagskveld mor sto ved ovnen og stekte karbo-

nadekaker til helgen, kom oppbruddet. I ren glede og lettelse ga hun dem nystekte karbonader med sukker på!! Gleden var enorm da de fór.

Årene gikk, og livet med okupasjonen og rasjonering ble en vane. Ingen 17.maifeiring i denne tiden, i alle fall ikke åpenlyst. Den store fredsdagen for oss var vel når de som satt i fangenskap ble sluppet fri. Og toget med de løslatte kom oppover Gauldalen.

Den 9. mai 1945 vr det en noe merkelig og spent stemning over området ved Haltdalen stasjon. Et uvanlig tog sneglet seg oppover Gauldalen fra Trondheim. Krigsfangene var på vei hjem! Det var stopp på de fleste stasjonene for fanger som skulle av, og over alt var folk møtt opp for å ta imot dem. Også i Haltdalen var bygdefolket gått «mann av huse» for å møte de frigitte fangene. Mødre, barn og slektninger ventet på sine. Det ble lenge å vente, men alle holdt ut og flere kom til etter hvert. I et vindu på stasjonen hadde stsjonsmester Hansen satt frem en liten radio, som han og presten hadde hatt gjemt under krigen.

Noen timer forsinket hørtes endelig fløytinga ute i «jordmorsvingen», og toget dampet inn på stasjonen. Dørene var allerede åpnet, og kjente ansikter kom til syne... Tynnere enn før, bleke, flere med mørke briller, uvant med lyset etter oppholdet i fengselscellene. Slitte, grå fengselsklær, reparert etter beste evne... Men smilene var der!!! Det var glade karer som ble møtt med hurrarop fra perrongen. Men det var ingen store fakter av heroiske krigere som steg av toget og passerte gjennom folkehopen. En heller liten «tropp» av nøkterne arbeidsfolk som hadde gjort sin plikt for å forsvare land og folk. Som vendte heim for å fortsette der de slapp. Jobben var gjort, og landet var fritt! På fjellfolks vis var det ingen dramatiske velkomstscener. Men gleden og lettelsen var stor og hjertelig. Hender fant hverandre i varme håndtrykk: – Vælkømmin hemat!» Øynene møttes i glede etter dager og netter i angst og venting.

Så vandret de heim i maikvelden i klynger og flokker, familiene samlet. Til renskurte, lune, opplyste stuer. Blendingsgardinenes tid var forbi, og over hele bygda lyste det i alle vinduer. Som en velkomst til freden, og de som vendte heim!

Det ble sen kveld før folk gikk til ro. Mye skulle fortelles og oppleves på nytt. Men mange hadde minner fra fengselsoppholdet og krigen som aldri ble fortalt, som helst skulle glemmes. Vonde minner, og sår på kropp og sjel, som de bar med seg resten av livet.

Vi unger som hadde fått våre heim, satt med en ny respekt og undring, og kjente tryggheten rundt oss. Far var heime, brødre var heime. En slags ærbødig stolthet la seg over sinnet. Våre hadde kjempet på den «rette» siden, og de var ikke helt som før. For oss ble de noe mer denne merkelige kvelden.

Etterkrigsønsker var det mange av. «Jeg skal ete meg mett på sjokolade! – Jeg skal fortære en hel loff! – Jeg skal kjøpe ti bananer og ete dem på rappen! De enkleste ønsker ble til en fremtidsdrøm. Og sakte men sikkert ble det mulig å få kjøpt kaffe, sukker, kvitt mjøl og klesvarer i butikkene igjen.

Tyskernes tilbaketog ved slutten av krigen var på mange måter både trist og tragisk. Mange skitne, illeluktende soldater bodde i brakker oppe i Svølja, og dro rundt på gårdene på tigging etter «kartofler» og skummet melk i feltflaskene. De dro stadig frem bilder av familie og «vaterland». De var nok lei av hele krigen, og lengtet heim.

Togene nordover var fulle av folk fra Finnmark som hadde evakuert sørover når tyskerne herjet som verst. De var nok spente på hva som var igjen av hus og heim. Etter hvert som avisene igjen begynte å bli troverdige fikk vi se reportasjer om de omfattende raseringene og ødeleggelsene.

Hva gjorde krigen med livet til barn, ungdommer og tenåringer fra en fjellbygd? Underlig nok har ettertiden vist at de fleste vokste i styrke og modenhet. Vi måtte lage moroa sjøl, og vi ble sosiale. Vi sto sammen om å skape en fremtid med fred, og en bedre tilværelse. Vi fikk med oss mye litteratur og viten i mangel av tv og radio. Og vi var klare og undrende til å finne ut hva som fantes bortenfor fjella. Mange av oss dro ut, skaffet oss utdannelse, og fikk bruke erfaringene og livet i meningsfylt arbeid.

Under stjerner

Av Rolf Engan

Vi vandrer så vidt under stjerner,
du er i følge med meg.
Bortenfor hjemlige bakker, nedenfor
Melkevei.
Det lyser fra alle lanterner.

Der finner jeg Venus og peker,
se der lyser Orions sverd;
Orions blanke belte, Karlsvogna
på sin ferd.
Jeg kjenner at fingrene leker....

Barhodet står vi og lytter
du er meg ganske så nær
hendene langsomt seg flytter

og sier jeg har deg så kjær,
mens Venus funkler og glytter;
en dronning i stjernenes hær.

Rallaren

Da stålet kom vart det slutt med fyrsetting for å sprenge grubeganger og tunneler. Så mi voggevise var feiselens klang mot borenakken i takt med rallarens sang, fra morgen til kveld.

Min barndom ble preget av rallarlivet. I ungdommen var rallarens hatt på mitt hode i grubeganger og tunneler over hele landet og enda lenger.

Ålbyggen vart kjent over hele verden for pågangsmot og innsikt i arbeidet med tunneler og fjell. Var du fra Ålen så fikk du arbeid.

I over hundre år har ålbygger arbeidet i de fleste av landets gruber, jernbaneanlegg, kraftstasjoner og tunneler, med de beste attester for sin pålitelighet og ærlighet.

I smia sto den beksvarte smeden og kvesset borstålet som jog gjennom fjellet. Han slo hammeren taktfast mot stålet med våkent øye på varmen i essa.

I grubebrakka var maten så som så. Mandag kveld kokte du ei grøtgryte som rakk uken ut. Siden løftet du på grøtskinnet og tok ut en klomp morgen og kveld.

Kanskje fant du i matkista ei sild blant bektråd, plugger og treskospiker. Slik kunne livet til grubearbeideren være.

I den første rallartiden var det ikke bedre for anleggsarbeideren. Men vi hadde kokker som bød på litt vekslende mat. Vi husker Svarta Bjørn. Brakkelivet ble trangt med 10-12 mann på samme rom.

Basen «akkederte» med sjefen om pris pr. meter tunnel. Men fjellet kunne være vrangt, så fortjenesten kunne bli dårlig. Det var ikke å søke staten om støtte om det ble uår.

Jeg har også opplevd polarnattens mørke. Bare hvitøyet lyste når du kom ut av grubegangen, svart som en neger.

I heimen sto kona og barna atte når rallaren dro. Hun ba en stille bønn. «Får jeg se deg igjen min kjæreste venn?» For arbeidet til rallaren tok mange liv. Det var et farefullt slit i kampen for tilværelsen. Mange har endt sitt liv ved grubene i nord.

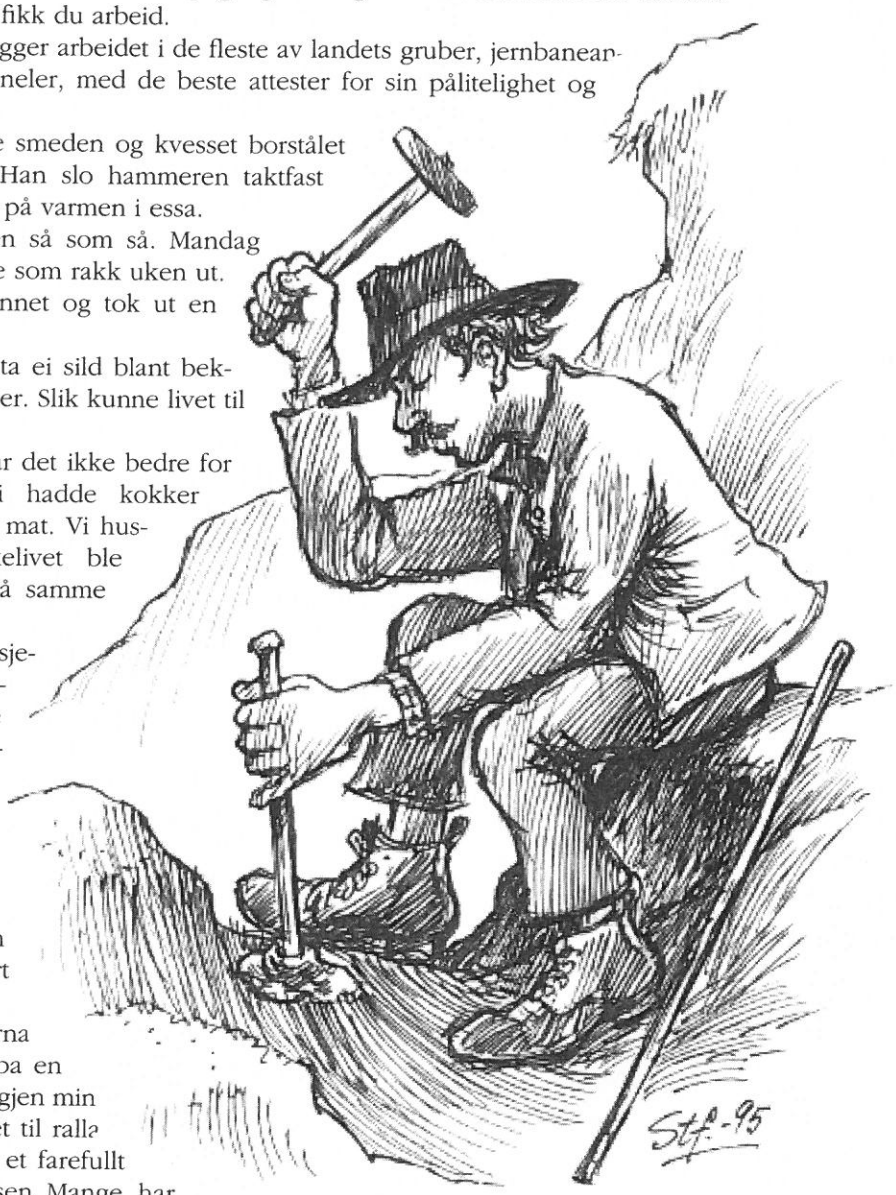

Tegning: Steinar Flaten

Men glemt var sorger og savn når du favnet din kone og når barna jublet over at far var hjemme. Slik var livet til mang en rallar fra Ålen i kampen for det daglige brød.

Et monument, kan det bære ansvaret for minnet til rallaren og hans kone? Minnene om slit, sorg og glede. Kan det bevares for framtiden?

Takk til rallaren fra Ålen.

En rallar
Per Åsvold

Minner fra krigsårene i Ålen

Av Asbjørn Almås

Når tankene vandrer tilbake til farne tider, kommer ofte minnene fra krigsårene levende fram. Jeg var ikke gamle karen 9. april 1940, men hendingene sitter friskt i minnet. Surt og kaldt var det med nordavind og snødrev. Vi hadde nettopp fått ny radio, så naboene samla seg hos oss for å høre nytt. Jeg kan ennå se for meg de spente, alvorlige ansiktene og føle den nervøse stemningen. Krig på våre breddegrader var et ukjent begrep. Alt virka uvirkelig og uforståelig.

Forvirringen var stor, og vi gikk bare og venta på hva som skulle hende i bygda vår.

Den første hilsen vi fikk fra Hitlers soldater var speiderflyene som fløy lavt oppover dalen med store hakekorstegn på vingene og flykroppen. De fløy så lavt at vi godt kunne se flygerne, og jeg frykta av og til at de kunne ta med seg flaggstangkula til onkelen min. Jeg husker det var moro å skyte med pil og bue på disse brølende fuglene som fløy forbi.

Men det var nok andre i bygda som brukte tyngre skyts. Tross alt var vi jo i krig. Bak fjøsnova eller i vedskjuldøra sto ålbygger og skaut med Krag-Jørgensen geværer, og snart ble ikke disse speiderflyene så ufarlige lenger, men svarte med maskingeværsalver. Så når vi hørte flyduren, måtte vi i hui og hast flykte inn i inste kjelleren vår. Her satt vi trykka sammen i halvmørket til flyduren forsvant, men somme var nysgjerrige nok til å snike seg ut i kjellergangen for å få et blikk av disse eksotiske fuglene.

Slik gikk dagene, og jeg husker spesielt en kveld vi skulle til å legge oss at vi hørte noen merkelige lyder ute på trappa. Hvem kunne det være på denne tid av døgnet? Utenfor sto en mann i uniform. Var det tysker eller nordmann? Redselen bredde seg i stua. Heldigvis var det en offiser fra det norske kompaniet som hadde forskansa seg i Svølja. Tyskerne var på veg opp dalen, så nordmennene måtte flykte hals over hodet. Fremmedkaren fortalte dramatiske historier fra trefninger nede i dalen, og plutselig tok han fram en tysk pistol som han la på kjøkkenbordet og sa med tydelig stolthet i stemmen: «Den her tok jeg fra en tysker jeg skaut nede i Gauldalen, og denne skal tyskeren aldri få igjen.» Han fikk et godt måltid mat ved kjøkkenbordet, og vi pakka en full ryggsekk med mat og klær til han. På de lange gruveskiene til faren min dro han ut i den blåsvarte aprilnatta på veg til Sverige. Vi har aldri sett han siden, så vi får bare håpe at han kom vel fram.

Nå var tyskerne like om hjørnet. Folk var selvsagt livredde og flykta med det aller nødvendigste opp i sommerfjøsene. Her oppe i de kalde og grisne uthusene venta ålbyggene på Hitlers soldater. Mor mi var gravid i niende måned, så vi var de eneste i grenda som var heime. Vi venta i redsel og spenning.

Og en dag kom de. Først motorsykler med sidevogner, og så en lang kolonne med militære lastebiler. På Mosletta stoppa de, og ut myldra skarer med tungt bevæpna tyskere. Her stod de og så seg rundt i den folketomme bygda, nesten som Napoleons soldater i Moskva.

Oppe i sommerfjøsene sto ålbyggene og kikka. Noe sånt hadde de aldri sett før – en uvirkelig virkelighet for å si det slik. Noen av de modigste våga seg ned for å se nærmere på disse merkelige «gjestene». De var visst ikke så farlige likevel. De verken skaut eller slo, så flere og flerek om ned fra sommerfjøsene. Mange rare scener utspant seg. Tyskerne pekte og gestikulerte og snakka et språk som var gresk i Ålen den gangen.

Livet i sommerfjøsene ble heldigvis kortvarig, men det høre rmed til historien at ungdommer med nyslipte tollekniver fikk seg en godbit av spekekjøttet i sommerfjøsene nattes tider.

Før de tyske soldatene nådde fram til forlegningen i Svølja hadde framsynte ålbygger vært og forsynt seg med kaffe, mel- og sukkersekker, og ikke minst geværer og ammunisjon. Våpna ble omhyggelig gravd ned under maurtuer og løegolv i trygg forvaring til maidagene i 1945. Da smalt det livlig på gårdene rundt om i bygda.

Etter de hektiske dagene våren 1940 falt livet i bygda sakt og sikkert inn i den daglige rytmen. Radioer og våpen måtte selvsagt leveres inn til lensmannen. En kunne risikere dødsstraff for å oppbevare sånt.

Det vi merka mer og mer, var mangel på mat og klær. En innbyrdes handel mellom bygdefolket utvikla seg som en naturlig prosess.

En gang kjøpte far min ei ku oppe i bygda, og i nattens mulm og mørke ble kua ført skogleies heim til oss og forsvarlig bundet i kjelleren. Der sto den hele neste dag, men likte seg tydeligvis ikke. Akkurat da to tyskvennlige ålbygger gikk forbi på vegen, satte den i noen forferdelige raut som hørtes over hele nabolaget. Fra vinduet så jeg at de to herrene stoppa på vegen og stirret mistenktsomt opp mot huset vårt. Heldigvis gikk de videre. Neste natt ble kua slakta og alle spor fjerna.

Ettersom tida gikk, kom heimefronten mer og mer på offensiven i distriktet vår, og følgelig trappa Rinnanbanden og tyskerne opp forfølgelsen.

Jeg husker godt de ville ryktene om toget med tyske stormtropper som skulle komme over Rørosbanen. Folk kunne fortelle at disse tyskerne var verre enn dyr. Toget stoppa både titt og ofte. Soldatene storma ut, brøt seg inn i hus og skaut ned for fote både gamle og unge. Jeg var glad jeg bodde såpass langt fra jernbanelinja. Men en kunne aldri vite. Kanskje tok de seg en

tur ned i dalbunnen også.

En dag sto selveste lensmannen i døra og ville snakka med meg. Han så svært alvorlig ut. Jeg ble helt skjelven. Hva ville han meg? Han kremta, og så begynte han: «Jeg tror du er for liten til å ha vært med på dette, men vet du hvem som har lagt steiner og stokker på jernbanelinja for å spore av toget? Du skjønner vel at dette er alvorlig?» Jo, jeg skjønte da det. Selvsagt visste jeg ingen ting om saken, og jeg skal heller ikke røpe noe om hvem det var her. Men kanskje leser noen av de unge sabotørene dette stykket vel 50 år i ettertid.

Det skulle imidlertid komme andre og mer profesjonelle sabotører som satte en effektiv stopper for dette berykta toget. En natt vakna vi av noen kraftige drønn i det fjerne, og neste dag fikk vi vite hva som hadde skjedd. Norske sabotører hadde sprengt jernbanen over en lang strekning nede i Svølja, og det ville ta lang tid å reparere skadene.

Nå begynte ting å skje. Vi fikk fri skolen på ubestemt tid, og der hvor vi satt og pugga bibelhistorie og skrev skjønnskrift, flytta tyskerne inn med fullt krigsutstyr og la høy over hele golvet i klasseromma. Det ble kunngjort portforbud både på butikkdøra og på telefonstolpene langs vegen, og teksten var ikke til å misforstå. Folk som var ute etter klokka syv om kvelden, kunne risikere å bli skutt, og tyske soldater kunne skyte inn gjennom vinduer der det ikke var blendingsgardiner. Plakatene var stempla «Lensmannen i Ålen», så dette var såvisst ingen spøk.

Det myldra av tyskere i bygda vår. Vaktposter ble satt ut på alle strategiske plasser, og folk måtte vise pass for å komme forbi.

Ved det gamle Folkets hus var det vakt døgnet rundt, likeså på Mobrua. Jeg kan huske at vakten ved Folkets hus hadde karabin med bajonett, pistol i beltet og handgranater i støvlene, mens vakten på Mobrua hadde maskingevær. Blant oss gutter gikk diskusjonen livlig om hvem som hadde vunnet av disse to vaktene hvis de hadde begynt å krige mot hverandre.

Ved Folkets Hus hadde tyskerne bundet et skittent utyske av en schæferhund. Den hadde klesnora til Ane Løhre som løpestreng. Vi var jo fri skolen, så det ble mye slenging og lediggang, men noe måtte vi jo finne på. Hver gang vi gikk forbi Folkets hus, hadde vi lommene fulle av kongler, trepinner og snøballer som hagla over tyskerhunden. Naturlig nok fikk den blodskutte øyne og oppførte den villeste krigsdansen bare den fikk teften av oss. Ikke rart at den etter hvert ble hetende «Barabas».

Vi ble stadig modigere og konkurrerte om hvem som torde gå nærmest Barabas. Vi satte nøyaktige merker hvor vi hadde vært. Jeg kan ennå se for meg den frådende kjeften til Barabas der han byksa mot meg så det riksa og kvein i klesnora. Heldigvis holdt den, enda den var skjøtt på flere steder. I motsatt fall hadde jeg neppe sittet her og skrevet om mine minner fra krigsårene.

Jeg ble nummer to i konkurransen. Ole K. Nesgård slo meg med noen få centimeter, men han mista den nye lua si i kjeften til Barabas – en høy pris å betale den gangen.

Vi guttunger trengte selvsagt ikke å vise pass, men ingen voksne slapp forbi de tyske vaktpostene uten pass.

Jeg husker en gammel kone fra «Bakkem» som kava seg fram i snødrev og kaldsno. Framfor den tyske vaktposten måtte ho pent finne fram passet sitt. Ho rota og lette gjennom veska si flere ganger, men passet var ikke å finne. Ho prøvde på sin måte å forklare tyskeren at ho hadde glemt passet heime og skulle bare på butikken for å kjøpe noe. Men nei, ho måtte pent gå heim og hente passet. Mesteparten av dagen gikk sikkert med til den handleturen.

Ved Stensli stasjon var det også tyske vaktposter. Her var det en gård på ene siden av vegen og fjøs med utedo på den andre siden. Midt i krysset sto en tysk vaktpost, og fol-

En farlig lek

ka på gården måtte vise pass hver gang de skulle på do.

Det var ikke enkelt å få tak i skikkelige blendingsgardiner. Vi hadde bare noe grått papir som vi hengte foran vinduene, og dette papiret måtte vi lime sammen med lim som vi laga av hvetemel. Med slike hjelpemidler var det selvsagt umulig å blende skikkelig, og jeg kan huske de lange vinterkveldene jeg satte og frykta tyske kuler skulle komme inn gjennom vinduet. Ofte gikk jeg ut på verandaen for å høre etter tyskerne. Mørk og stille lå bygda der. Det var bare et lys å se – utelampa oppe i «Vera». Blikket mitt ble alltid dradd opp mot denne lysende stjerna høyt der oppe. Jeg lurte ofte på hvorfor tyskerne ikke skaut den sund, men hver kveld lyste den like klart. Ellers var alt mørkt og stille, og bare en fjern dur fra engelske fly høyt, høyt der oppe kunne av og til bryte den dystre stillheten. Inne på kjøkkenet surra rokken. Den monotone duren ga liksom fred i kropp og sjel.

Portforbudet kunne skape mange praktiske vansker. Jeg var eldst og måtte hente melk på en gård på andre sida av elva. Etter klokka syv om kvelden kom ikke en liten guttepjokk med melkespann forbi de tyske vaktene. Derfor hadde jeg laget meg en egen sti over elva. Midt ute på elva hadde jeg laget en snøtunnel for ikke å bli sett av vaktposten på Mobrua.

En kald vinterkveld med strålende månelys kom jeg fram til elvebredden. Det glitra og skein i snø- og iskrystaller bortover. Nå måtte jeg vente til månen kom bak ei sky. Jeg venta lenge, fraus og hakka tenner. Endelig var månen vekk. Jeg pilte ut på elveisen. Men der var skya borte, og månen skein like klart som før. Jeg var midt ute på elva og måtte legge meg flat for at den tyske vakten ikke skulle se meg. Jeg kikka opp. Vakten på brua hadde stoppa. Jeg lå med bankende hjerte og venta på at de skulle smelle. Eller kanskje han slepte Barabas laus. Jeg kunne formelig se han komme i ville byks nedover isen for å hilse på en gammel kjenning. Heldigvis ble månen dekka av ei sky, og jeg pilte til lands og inn i skogen på andre sida. Så godt det var å bli dekka av den snøtunge granskogen. Jeg vassa snøen gjennom skogen og kom heim i 10-tida om kvelden. Mesteparten av melka var slått ut, men hva gjorde vel det, mor mi var sjeleglad over å se meg igjen.

En dag utpå vinteren mens jeg sto og smurte skiene mine, så jeg en tropp tyskere på den andre sida av elva. De hadde hvite forsvinningsdrakter og var tungt bevæpna. De var tydeligvis på vei innover fjellene for å finne heimefrontkarene. En av tyskerne ble liggende langt etter de andre. Da han så meg, skrådde han over og pekte på de store klabbene han hadde under skiene. Jeg forstod hva han ville, og han fikk låne parafinvoksen min. Etterpå strøk han skiene langs bakken og sa: «Gut, gut». Avsted bar det i god fart fra tunet vårt og ned mot vegen. Her i svingen datt tyskeren med ryggsekken og geværet over hodet. Jeg hadde slik lyst til å le, men torde ikke. Hvem kunne vite hva en slik kar kunne finne på?

Nå klabba ikke skiene hans lenger, men de var så bakglatte at han nesten ikke kom av flekken. Jeg syntes synd på han der han strevde i motbakken.

Den dystre hverdagen under krigen kunne også ha sine komiske innslag.

En tysk soldat kom inn på en gård i Ålen for å kjøpe poteter. Gubben og kjerringa satt på hver sin side av kjøkkenbordet da tyskeren sto i døra og spurte høflig: «Haben Sie Kartoffelen?» (har dere poteter). «Mja», sa kjerringa, «det må nå enast bli gammeltofflan dine det da, Per».

De fleste dager i livet forsvinner i historiens grå tåke, men den 8. mai 1945 vil jeg alltid huske som om det var i går. Det måtte være tidlig vår det året, for mor mi og jeg drev og planta ute i hagen. Da såg vi søskenbarnet mitt komme borte i svingen. Han vifta med armene, stupte kråke og oppførte seg som den rene galningen. Men så hørte vi han ropte. «Det er fred!» Han hadde vært på butikken og hørt den store nyheten. Vi kunne liksom ikke fatte det, men vi gikk inn og tok på oss finklærne. Mor mi hadde nettopp bakt ei skuffkake som ho fant fram. Så satt vi ved køkkenbordet og såg utover bygda. Plutselig såg vi et norsk flagg som krøp nølende oppover flaggstanga på andre sida av elva, og der kom det et flagg til på en stang lenger borte. Og der sto sannelig onkel Julius og fikla med det støvete flagget sitt ned ved flaggstanga.

Jeg sprang opp på loftet og henta et lite flagg som låg godt gjemt inne i et kott og satte det på verandaen. Snart vaia flaggene i vårbrisen på alle stenger over hele bygda, et syn jeg aldri glemmer. Den gangen betydde flagget virkelig noe, vi hadde jo ikke sett det norske flagget på fem år. Nå ble det liv og røre i bygda. Våpen som hadde ligget nedgravd siden 1940, ble gravd opp, og det smalt over hele bygda. Vi unger var snart på den ene sida av dalen og snart på den andre.

En dag ryktes det at tyskerne hadde tømt to lastebiler med våpen og ammunisjon ut i elva ved Eafossen. Vi var straks på pletten og forsynte oss av herlighetene. Her var det nok å ta av: Patronbelter, mausere, handgranater og gassmasker. Riktig spennende var det med et maskingevær med et litt kroket løp som vi nesten kunne skyte rundt husnova med. Tungt bevæpna med tysk krigsutstyr lista vi oss innover skogene og var ekte krigere. Handgranatene likna på potetklubba til mora mi og egna seg godt til kastevåpen. Heldigvis eksploderte de ikke. Vi visste jo ikke hvordan vi skulle løse sikringene.

Det mest attraktive ute ved Eafossen var noen store bunter med grønn lunte som låg slengt utover. Folk brukte lunta både til klesnorer og taumer. Men vi ungene fant fort ut at det lyserøde pulveret inne i lunta kunne brukes som sprengstoff. Når vi slo på det med øksehammeren, smalt det så vi fikk dotter i ørene.

En gutt som var noen år eldre enn meg, hadde vært

tidlig på åstedet og forsynt seg med store mengder av denne sjeldne varen. I dagevis var vi opptatt med å skjære opp lunte. Pulveret la vi på en flat stein nedenfor fjøsmønet. Metervis med grønnlunte ble skåret opp, og haugen med lyserødt pulver vokste faretruende hver dag.

Så kom endelig dagen for den store salutten. Den eldre kameraten vår henta en stige og slepte en stor stein opp på fjøstaket. Sakte og sikkert ålte han seg langs taket for å sleppe den tunge steinen ned på den digre haugen med lyserødt pulver under fjøsmønet. Vi gjemte oss så godt vi kunne bak steiner, trestammer og husnover. Vi holdt godt for ørene, for en ting visste vi. Her ville det bli smell. Og smell ble det. Røyk og varme steg himmelhøgt til værs, og steinen suste som ei kanonkule bortover grantoppene. Tilbake på fjøstaket lå skytebasen, svart i ansiktet med svidd hårlugg og øyebryn og dotter i ørene. At det ikke gikk liv den gangen, er rett og slett et mirakel.

Den spennende tida med grønnlunta fikk en brå slutt. En dag kom faren min ilende heim fra butikken og fortalte at den grønne lunta var livsfarlig. Det sto oppslag på butikkdøra at tyskerne hadde brukt den til å sprenge bruer. Til min store fortvilelse havna resten av den dyrebare skatten min på elva. Grønne klesnorer og taumer forsvant. En epoke var over.

År har gått siden den gangen, men vi som opplevde vår tidlige barndom i krigsårene, glemmer dem aldri. I ettertid har utelampa oppi Vera fått en symbolsk dimensjon og gitt meg en god lærdom. At selv i det ytterste mørke finnes det et håp.

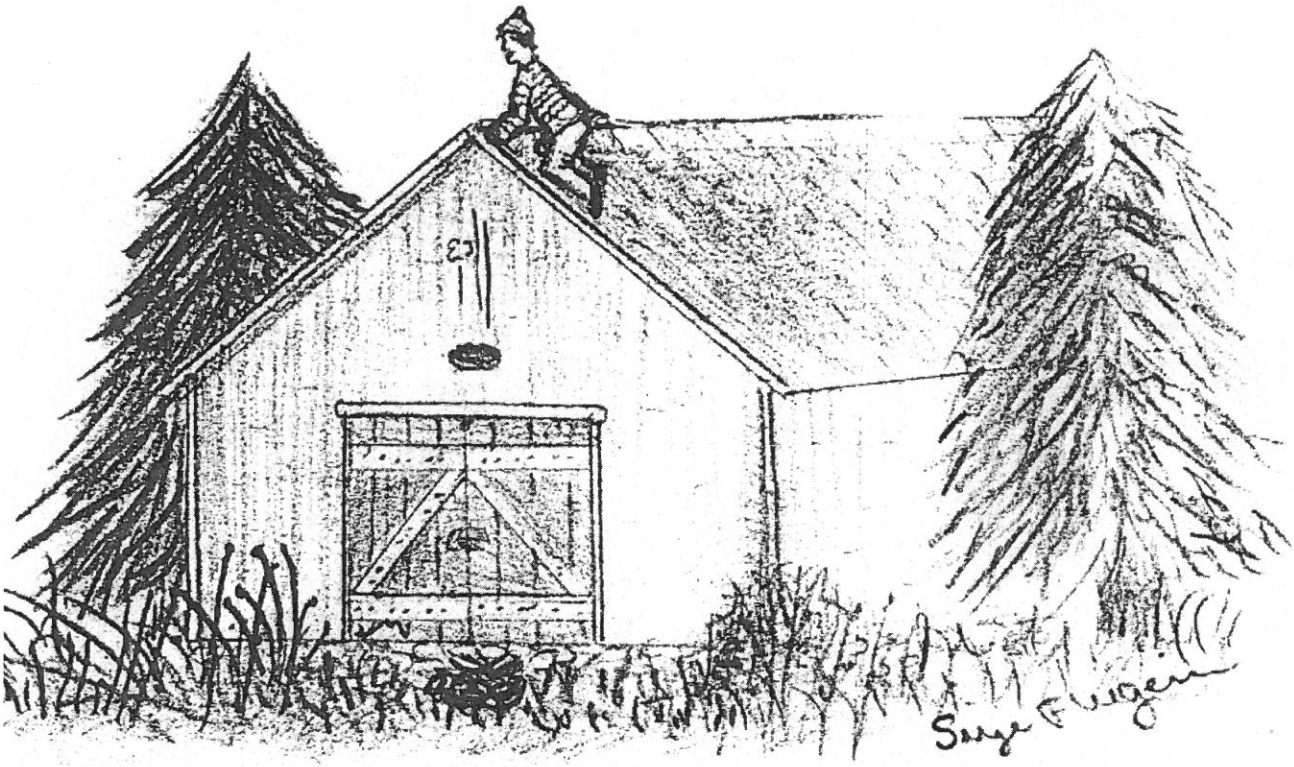

Og smell ble det

100 år

20. desember i år er det 100 år siden Jens Halstein Nygård i Haltdalen ble født – skribenten og historikeren som skapte begrepet lokalt «Oppunder Fjellbandet» i forbindelse med sin skriving. Det var reportasje om ham i «Oppunder Fjellbandet» for 1980.

Til våren vil det bli reist en bautastein over ham som kommunens takk for hans livsverk bygdaboka «Haltdalen og haltdalingen».

Salome

Av Rolf Engan

Salome,
kvinnen med det vakre navn.
Du fikk tildelt din plass
her dypt nede i avgrunnen.
Seks mål jord,
ku og to sauer
til deg og dine fem små.

Her var det
du slo, skar løv,
fortalte om de underjordiske
og foldet dine hender
når bergulven ulte
i de mørke høstnettene.

Sporene etter deg
er ennå synlige
fra syttenhundretallet.
Denne S av kvarts
Vårherre risset inn
i bergveggen
– ditt bumerke.

Og navnene er bevart
som fjerne, bibelske landemerker
– Salomeråen og Salomefjellet.

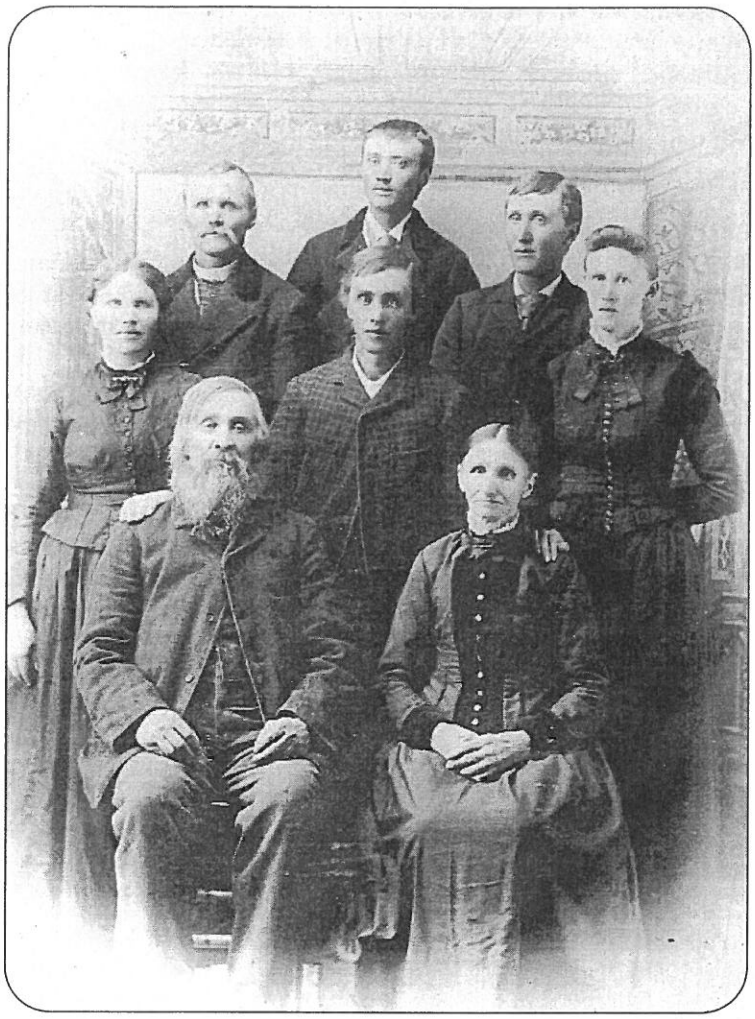

Iver Olsen Raaen og hans andre kone Margrete Borren og deres barn.

Møte med USA

Av Rolf Engan

Åpne, gjestfrie mennesker,
runde og godslige i formene
men med en uro i seg
der de haster over prærien
mot neste hamburgerbar
eller Arizonas tørre sol.

Vår egen stamme
på jakt etter noe
de ikke riktig vet,
eller bort fra noe
de har fått for mye av.

Emigranter 1853

Av Rolf Engan

Det var herfra, fra Råen
den dype canyon
de første brøt opp
og krysset det veldige osean.
Brødrene Iver og Ingebrigt.

Iver mistet sine to barn
under kolera i Chicago
og sin første kone
da de krysset den endeløse Mississippi.

Han skrev hjem,
forbannet alle undertrykkere
som «peller Kjødet av indtil Benene»
og bad sin mor innstendig
om å komme etter.
«Når Gud er med oss
hvo kan da være imot oss?»

Jeg fant hans homestead
under lune almetrær
ved hans barndoms elv,
Cheyenne River,
rural Pekin, Nord Dakota,
og et bilde av den gamle mann
i gyngestol,
utenfor sin enkle log cabin,
foran sine barn.

Hans gravsten
ved Cheyenne River Church,
– hans egen kirke –
var høyreist og hvit.
Det var med vemod jeg tolket
det enkle verset på norsk
som hans barn hadde risset inn.

Ingebrigt dro lenger vest,
en taus, innesluttet mann?
Han satt og så utover Stillehavet
i svale sommerkvelder
på sine gamle dager.
«Han var ikke med
i nogen menighed
eller hemmelige selskaber»,
lyder det lakonisk
i nekrologen.

Han fikk seks barn,
ingen av dem ble gift.
Det stod ingen sten
på kirkegården i Stanwood, Washington,
men vi fikk påvist stedet,
og hadde en enkel samling.

Iver Olsen Raaen som gammel mann i gyngestol foran sitt første hus («log cabin») i Pekin, Nord-Dakota.

Såmmår´n ved Hersja som ryss...

Av Arnulf Nordgård

Det var bare solskinn hele sommeren den gang –
Ja, er det ikke det vi mener når vi snakker om før i tida –

Seterlivet for barn opp gjennom årene var vel stort sett likedan for alle som fikk denne muligheten, og min tid var Hersja var sikkert ikke noe særlig annerledes.

Det var, og er, fire setervoller på vestsida av Litjhersja – Rathagenvollen, Dragmyrhaugvollen, Stensvollen og Nordgardsvollen. Dragmyrhaugvollen ble flyttet fram til vegen først på 50-tallet da seterdrifta på Rathagenvollen og på Stensvollen opphørte. Seterbudeiene ville helst ha nære naboer. Jeg husker bare to seterbudeier på Dragmyrhaug- og Nordgardsvollen. Det var Marit og Johanna Dragmyrhaug og bestemor Gjertrud min mor Maret på Nordgardsvollen. På de to andre vollene var det mer omskiftinger. På Rathagenvollen var det Magli og så Petra Rathagen, Anne Krokan, Ane Nordgård, Kristine Lyng og Karen Hegseth.

På Stensvollen, (det hette den i daglig tale, selv om det var Kari og Rasmus Bakken som regjerte der), var det foruten Kari, Marit Bakken, Berit Krokan Julla Østeng og Marit Hovseth.

Vi flytter

Vi skulle alltid starte tidlig på dagen når vi flytta til seters. Helst ved fem-seks-tida. Først ned fra sommerfjøset med kyrne etter mårråsmelking, og så et par mil på små bein, som oftest var vi to om oppgaven.

De fleste årene med en blanding av voksne kyr og kalver. Noen ganger også med noen få sauer. Gammelkyrne forsto med en gang hva som var i gjære og fikk opp farten, mens de små kalvene som vaklet på tynne bein ofte ble et problem. Noen ganger var det virkelig strabasiøst å få dem til å henge med. En gang bråsnudde de på Hessdalskjølen, og vi måtte helt ned tiL Bennbrua og så begynne oppstigningen på nytt. Den aller minste nyfødtkalven fikk som regel «sitte på flyttelasset» der hodet stakk opp av en strisekk, sammen med matkiste og andre ting som måtte være med på flyttelasset. I den andre enden av vogna var det ofte «redd opp seng» til de aller minste i familien.

Filialen i Hessdalen var som regel ikke åpnet enda når vi nådde fram, men det ble godt med en hvilepause på trappa mens vi ventet på at Bersvend skulle komme ned fra loftet. Noen ører i lomma rakk til bruspulver og litt brunsukker. Karameller og sjokolade var i hvert fall fjernt fra virkeligheten mellom 1940 og -45.

Vel framme på vollen føltes føttene som nye – vi hadde ikke tid til å være sliten, for nå var det å gjennomgå alle skuffer og skap for å se over tingene. Ofte fant vi noe spennende i bordskuffa etter de som tidligere har vært utover for å hogge ved og stenge gjerde. Kanskje en fleskebit eller en pølsesnabb. Det ble varmet opp i ovnsgloa. Du verden som det smakte sammen med medbragt niste som det ennå var noe igjen av. Flyttelasset med de voksne og annet tilbehør startet senere, og kom etter oss fram til setra.

Så var det fiskestanga som kom fram, og veien var ikke lang ned i Hersja. Den første kvelden når vi la oss i slabenken hørte vi kubjølla helt til vi sovna. Elvesuset gjennom gluggen i veggen var også søvndyssende. Gluggen var som regel åpen nattestid hele sommeren, og ga fritt leide for myggen som stavret rødsprengt i vinduskarmen om mårrå´n.

Så kom dagene på og omkring setervollen som skulle vare helt til begynnelsen av september. Var det noen som spurte foreldrene – hva vi skulle finne på – eller nevnte noe om at det var kjedelig. – Å nei da – slike uttrykk eksisterte ikke.

Grusveger og trebiler – fisking – bygging av demning i bekken med flåte, kasting av spyd og skingling av lokk, bygging av kvisthytte med etterfølgende nystuggulek, munnspill og dans. Nei, da var det aldri kjedelig. Og så bading da – i Hersja og enkelte ganger i Hersjøen.

Vi bar også levende småfisk i bøtter fra Hersja og oppi bekken (dammen), for så å fiske dem opp igjen.

Vi laget også en flåte som vi bar med oss ned i Litjhersja. Da den gled av gårde med strømmen hoppet vi av og karret oss til land. Flåten endte sine dager på jomfruferden nede i fosshugguet nedenfor brua og ble til små fliser.

Om fangsten av mus og lemmen i dyregraver skal jeg ikke berøre fordi jeg er redd for å få dyrevernere på nakken.

Vi var ikke bare snille.

Gjorde vi noe nytte for oss. Jo, vi bar vatn, dro kinnkaggen, gjorde rent i fjøset og ellers litt småtteri, men stort sett fikk vi lov å leke og være unger.

En sommer hadde vi med oss kanin. Den oversomret på fjøstaket. Gammelfjøset hadde torvtak og han fikk godt stell med eget bur og mye god mat. Men siste kvelden før vi skulle fløtte hjem så har den falt gjennom et hull i taket og ned i saufjøset. Derfra hadde han muligheter for friheten. Vi lette og lette, men måtte forlate setra med tomt bur og i dyp sorg. Noe senere på høsten ble det fortalt at en hessdaling hadde sett en svart hårrå på nysnø ved stillvatnene. Man kan bli søvnløs av mindre.

Så kom post´n

´N Jo ja, Jo Posta med datidens elegante buss. Beundrende barneblikk betraktet skinnsetene, vi måtte ta på dem. Når han kjørte opp bakkene mot Kari-bjør-

ka gikk det på førstegear, og arten var ikke større enn at vi sprang etter og supet inn eksos, for det var ikke dagligdags med en så «god lukt» i fjellheimen.

Senere når det ble fast rutebil til Øyongen, var det ´n Ola Posta som kjørte. Han hadde mange oppdrag for setertauser og andre, ved å handle, postlegge brev og alskens oppgaver. Sjelden sviktet det.

Kari-bjørka – Gjertrud-bjørka og Jim-stenen

Kari Bakken og Gjertrud Nordgård fikk oppkalt bjørker etter seg. Kari-bjørka rett nedenfor Stensvollen var mest populær. Her hadde vi faste plasser på greinene som hang over vegen.

Når en eller annen lastebil med åpen platt, benket med setergubber, ankom på lørdag ettermiddag, ble det sport i å benytte pinner for å vippe hatten av en og annen person, etterfulgt av stygge ord fra lasteplanet. Enda er det tufter igjen av denne bjørka, men den syng nok på siste verset nå. Gjertrud-bjørka er borte. Den lå nærmest vannrett ut fra bakken i dalsøkket mellom Stensvollen og Nordgardsvollen. Den er enklere og «klive» i, men færre disseplasser og derfor sjeldnere brukt.

Jim-stenen ligger i bakken rett nedenfor Kari-bjørka. Her var det også sitteplasser for unger når vi ventet på «hemfolk» til helga. Det ble enighet om at stenen skulle døpes en lørdag, og den skulle få navnet etter første passerende setergubbe. Jim Morken på sykkel ble klokket inn like etter kl. 14.

Lørdager fikk vi ha på nyklærne – støttbukse og bluse. Var det alltid støtt-buks-ver? Ja, det erindres slik.

Mor ville gjerne prøve noe nytt...

Noen år hadde vi også gris på setra. Når kyrne ble sluppet utom gjerdet ble gris og en mindre kalv sluppet inn på vollen. De ble gode venner og spiste av samme fat. Mor ville gjøre et eksperiment ved å åpne grinda slik at de fikk bevege seg fritt i terrenget. Joda, dette gikk bra og de møtte opp til sine måltider. Fristelsen å slippe de sammen med kyrne ble stor, og snart ble de også en del av budskapen.

Grisen ble etter hvert det mest yndede fotoobjekt oppunder høgda. Små griselabber bar dårlig i blautmyr, så grisen var ofte svart helt opp til sidflesket når kvelden kom. Vi forsøkte også med bjølle på ´n, men når halsen er tjukkere enn ansiktet, og ørbrusken lå framover, gled den fort av og ble borte.

Ja, vi kan ikke nekte for at vi også gledet oss til hjemreisen. Dagene ble lange da flyttedagen nærmet seg. Så var det å ta fatt på et par mil igjen. Kanskje var det noen umulige kalver denne gangen også.

Når vi vel var hjemme – sto vi enten på hodet i nepåkeren, eller vi hang opp i ei hegg. Heggbær i massevis gjorde det ikke lett å snakke når kvelden kom, langt verre å få smaken på mat.

Skolen startet som regel rundt 15. september, eller når alle var flyttet hjem fra setra, og det var ikke lenge før vi gledet oss til neste såmmår.

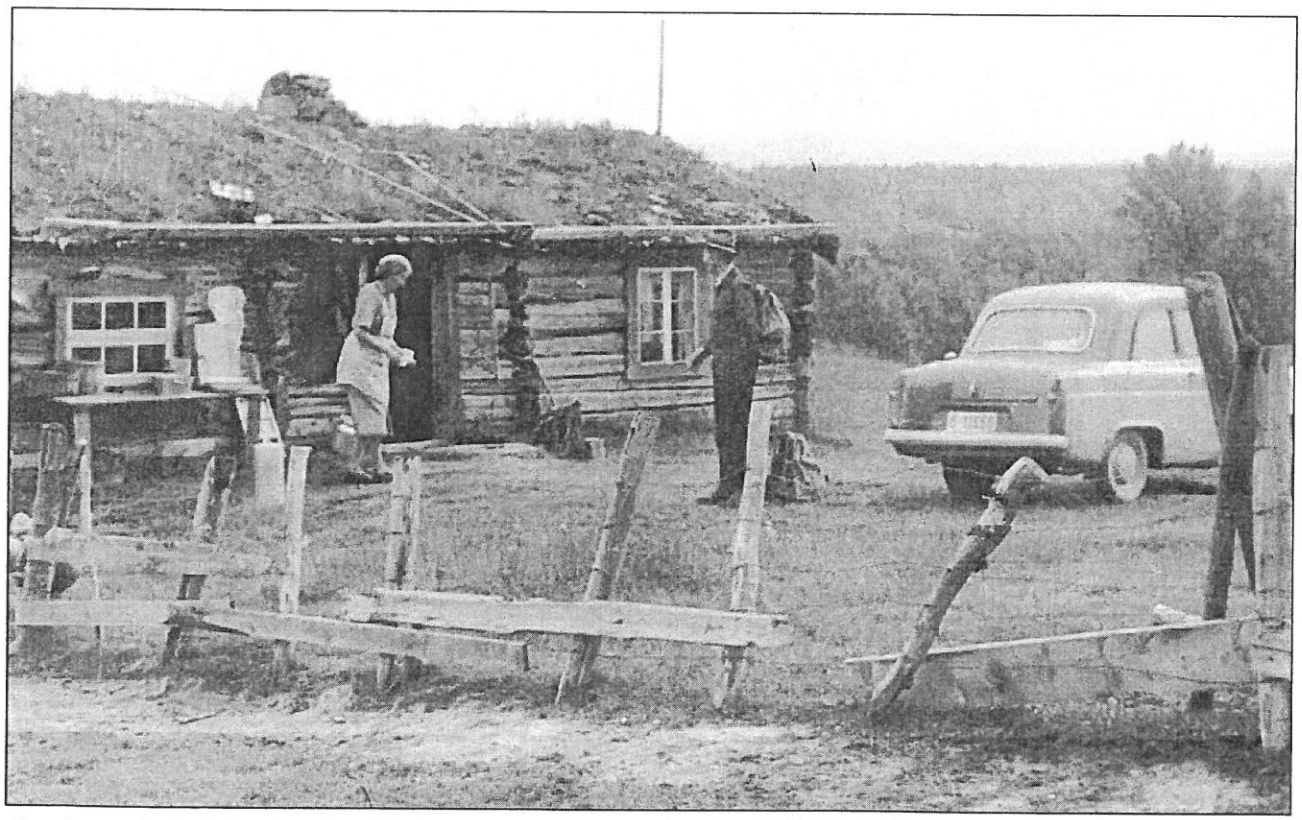

Gamle Nordgarsvollen som fikk «avløsning» først på 60-tallet. 100 meter nedenfor seterstuggu ligger tufttomta klar og tydelig den dag i dag.

Eksamen i folkeskolen 1945

Av Anders Grønli

Den 7-årige folkeskolen, som grunnskolen het før 1967 her i kommunen, ble avsluttet med skriftlig eksamen i norsk og regning. Muntlig eksamen med eksaminator og sensor forekom ikke. Norskeksamen gikk ut på å skrive stil, og det ble gitt bare en oppgave. Ei eksamensnemnd på tre ga oppgavene og tok seg av retting og karaktergiing. På vitnemålet kom bare eksamenskarateren i skriftlige, og bare standpunktkarakter i muntlige fag.

Våren 1945 skulle eksamen avvikles bare et par-tre uker etter fredsslutningen. Vi avgangselevene var også den gangen spente på oppgavene. På veg heim fra møte i eksamensmenda stakk onkel Rolf (Reitan) innom. Han vikarierte da for sykmeldte Emanuel Walle ved Engan skole. «Du er vel spent på stiloppgaven nå?» I min naivitet øynet jeg et aldri så lite håp. Det brast fort. «Jeg kan si så mye som at alle tre i eksamensnemnda hadde samme forslag til stiloppgave. Det har aldri hendt før. Nå kan du spekulere nå!» – Javisst, det måtte være noe i forbindelse med krigsåra, men hva var ordlyden? Det fikk vi først vite da oppgaven kom på tavla eksamensdagen. Og da hadde alle nok å skrive om. Vi hadde nettopp opplevd noe stort; det var nøyaktig seks år siden sist, men denne gangen var det ganske spesielt.

Tross det; bare *en* besvarelse ble honorert med beste karakter – Sg. Det fikk Kirstina Renolen ved Engan skole for det hun skrev om: *Den 17. mai 1945.*
Stilen ble gjengitt i avisa Fjell-Ljom, og her er den:

Stil om 17. mai.

Det ble forleden nevnt i Fjell-Ljom at Kirstina Renolen ved Engan skole i Aalen hadde fått Sg. for norsk stil om 17. mai 1945. Her er den:

Pang! pang-pang!

Det var den fyrste låten eg høyrde då eg vakna om morgonen. — Klokka var sju.

Eg spratt opp og fekk staskleda på i ein fart, men vart rett som det var avbroten med nye dundrande saluttar. —

Om eit bel fekk vi høyra musikk ute på vegen, og då eg skulle spå ut, fekk eg sjå hornmusikken marsjere forbi like utafor vindaugo.

Klokka 11 skulle vi møta ved kyrkja til gudsteneste. Vi gjorde oss ferdige i god tid, for vi hadde lang veg å gå. Ein aldri så liten nistebit vart stukken i lomma, — ein kunne aldri vita, — kanskje vart vi ute i eitt til langt på kveld! — —

Heile bygda var visst på føtene den dagen, — det yrde og krydde med folk alle stader!

Det var eit vent syn som møtte oss denne klåre, ljose vårmorgonen, då vi kom oppå det høgste og såg utover: Glade smilande andlet, — dei norske flagga som blafra i vinden. Heile bygda lyste liksom i raudt, blått og kvitt!

Komme fram til kyrkja, vart vi borna stilt opp, på båe sider av vegen, gutane og gjentene på kvar si sida. Slik, med flagga høgt i veret, skulle vi taka i mot og helsa presten vår. — Endeleg fikk vi auga på bilen nede i vegen, han køyrde sakte oppover i millom folkemassene. Så stemte alle i med «Ja, vi elsekr».

Etter at vi hadde gjort frå oss songen, og presten hadde halde ei stutt tale, drog folket inn i kyrkja. Denne høgtidsame stunda i kyrkja kjem eg aldri til å gløyma. Den gripande og alvorlege talen åt presten vart avslutta med fedrelandssalmen.

Etterpå skulle vi marsjera til sjukehuset. Fyrst stilte hornmusikarane seg opp, — etter dei alle borna og så alle dei vaksne.

Dei som stod for utrekninga kunne etterpå fortelja at det var mest 2000 menneskje med i toget. — Endeleg tok stor-tromma til å dundra, hornmusikken sette i med ein feiande marsj, og så tok det lange toget til å røra på seg.

Dei kvite huvene lyste, og dei blank-pussa horna glinsa i sola.

Snart tok skytinga til att, og kvar smell vart fylgt av kraftige hurrarop. —

Ved helseheimen var det alt komi mykje folk då toget kom fram. Pasientane hadde pakka på seg mykje klede og var å sjå i alle vindaugo.

Så vart det halde taler, både alvorlege og løyelege, — og vi ropa hurra så vi var håse i lang tid etterpå.

Etter talene skulle songkoret syngja. Vi sette oss ned på bakken, og no vart det bruk for nistepakkane.

Men snart tok sola til å siga, og folk byrja bryta opp. Så gjekk vi heim kvar åt oss, til den gode middagsmaten som venta.

Om kvelden var vi ute lenge og såg på alt folket. Og då vi endeleg kom i senga, var alle samde om at festlegare dag hadde vi aldri opplevd.

Lillebror

Av Målly Gjersvoll Strickert

Kjære vakre lillebror
du ble født litt annerledes
enn de fleste barn på jord
men du er så lett å gledes
Stråler som en liten sol
når du møter oss du kjenner,
ler, og vet du er hos venner.

Kjære søte lillebror
tenk om du kunne tale
nå da du er blitt så stor,
men talekoden er i dvale.
Når vi ser du er fortvilet,
står vi hjelpeløs og bare ser,
ønsker at du kunne si oss mer

Kjære snille lillebror
tar iblant en «stille» stund
drar avsted fra der du bor
Åpen står din lille munn,
og du blir så fjern i blikket.
Da er du i den egen verden,
vi er ikke med på ferden.

Kjære vakre lillebror
tenk om også du en gang
kunne rope høyt på mor.
Det ville lyde som en sang
etter mange tause år.
Men vit da at vi elsker deg,
der du rusler på din veg.

Kjære Far i himmelen,
kan du hjelpe lillebror?
Så han finner nøkkelen
til der hans «sperre» bor.
Tenk om et under kunne skje,
en lovsang ville bryte ut,
i takk og pris til Gud.

Skribenter til seters

Medarbeiderne i «Oppunder Fjellbandet» får som påskjønnelse for jobben en porselensplatte med lokalt historisk motiv. Og denne blir som regel utdelt på en tilstelning som det tradisjonelt også blir invitert til for bidragsyterne. Årets treff var lagt til Elgsjømoen seter hvor det ble traktert med setermat.
På bildet er deltakerne samlet foran setra med vertskapet. Kulturstyret, som nå inngår i hovedutvalget LANK, var også invitert til treffet.

Frå skreddartimen

Av Halvard Bakås
Tegning: Steinar Flaten

De er borte nå, ´n Anders, ´n Jo, á Ellen, ´n Hans og Gundersen. - Fjellvinden har sust i gresset på deres graver lenge nå. Men du verden som jeg savner dem. De var den siste genersjon av folket her oppe som kunne fortelle historier og hendelser så hverdagslig og levende at både ung og gammel lyttet andektig til og levde med.

Nå er det TV og kassetter som dominerer innenfor hjemmenes lune vegger. Vi er i ferd med å bli åndelig sløvet på mange måter. Massemedienes plass i hjemmene har bragt inn uhygge og fremmedeartet form for kultur som både voksne og ikke minst barna vil ta skade av.

Jeg er så glad for at jeg fikk oppleve noe av den gode atmosfæren som rådde rundt omkring i hjemmene før massemedienes inntog. Her gikk man om hverandre, som gode naboer og venner. Her kunne man sitte foran det sparsomme lyset fra omnen før parafinlampa ble tent, med sine gjøremål. Kvinnene kardet ull, eller de spant eller strikket, mens mennene var opptatt med å reparere seletøyet (greet), spikket rivetinner eller kanskje bøtte sko eller låggå øksskaft. Og da fortaltes det historier, nye hverdagslige hendelser eller historier som de hadde hørt av beste- eller oldeforeldrene.

Vi barna satt som regel og pugget lekser i det sparsomme lyset fra omstrekken, men da noen begynte å fortelle sine historier på en slik måte at alle lyttet andektig til, ja, da ble både Luthers lille katekismus og Rolfsens lesebok for folkeskolen, lagt til side. - Nå var det skreddartime ...

Mange er de historier fra slike stunder som ennå sitter meislet fast i min erindring. Som for eksempel historien om lille Kirstina som ble bortsatt, eller kom som «syttning» borti Aunan. Hun var i fireårsalderen, de var åtte søsken og armoden og nøden var stor i familien. Så var det et barnløst ektepar i Aunan som kunne tenke seg å ta til seg et barn. Så ble det til at de stakkars foreldrene til Kirstina bestemte seg for å «gi» bort barnet for å gjøre armoden i hvert fall litt mindre, men kanskje aller helst å gjøre livet til den lille mye bedre. Mora tok da den lille jenta med seg og la ut på den lange marsjen til Aunan tidlig en morgen. Da de omsider kom fram ble de godt mottatt, og de nye «foreldrene» til Kirstina ble veldig glade i den vesle pene jenta.

Men da det led utpå dagen måtte mora ta på heimveg, for hjemme ventet barna og dyra på sitt stell. Da mora gikk, ble den stakkars lille jenta helt hysterisk og ville følge mora hjem. Men det kunne hun ikke, derfor stengte de henne inne på et rom da mora gikk. Men på en eller annen måte hadde hun etter en stund kommet seg ut og lagt ivei etter moren. Det fortaltes at hun nådde igjen mora frampå Bjørgen. Så måtte moraa ta den lille å gå tilbake igjen Men da hun gikk derfra denne gangen, låste de den vesle jenta inne på et loft. Hun gråt til hun sovnet om kvelden, men hvordan det føltes for mora å gå fra barnet, det forteller ikke historien noe om. I hvert fall gråt hennes hjerte, det er jeg sikker på...

Det første lille Kirstina gjorde etter at hun våknet dagen etter, var at hun gikk ut på gårdsplassen og lette etter spor etter mora. Et par fotavtrykk festet hun seg ved og var sikker på at de var etter mora. Deretter gikk hun og fant seg en del småpinner som hun «gjerdet» inn fotavtrykkene med. Og dette ble for henne en slags personlig guddommelighet. Det fortelles at den vesle jenta i lange tider, flere ganger om dagen , bøyde seg over disse sporene etter mor og gråt sine sørgende tårer.

Men Kirstina hun fikk det godt hun hos snille, gode mennesker. En gang da hun var i konfirmasjonsalderen kom hun gående opp gjennom dalen for å besøke familien, ingen kjente henne, ja, til og med mora lurte på hvilken fin dame som kom gående etter veien...

Videre husker jeg historien om da Ole Monsen skjøt den siste villreinen i Hessdalsfjella. Det var i siste halvdel av det attende århundre, villreinstammen i fjellet var praktisk talt utryddet. Reinen hadde vært et kjærkomment tilskudd i husholdningen i uminnelige tider, men nye våpen og en intens jakt i tid og utid hadde resultert i at nå var det slutt. Så var det en dag Ole Monsen, som var kanskje den største jeger som gjennom tidene hadde levd her oppe, var ute ved Øverfora på fisking, fikk se en stor reinsbukk som gikk og beitet på ei myr. Ole gikk sporenstreks hjem og hentet børsa, kuler og krutt og la ivei de to-tre milene utover igjen i grålysninga.

Etter ei stund fikk han øye på bukken inne på Langmyrene, men den var sky og vanskelig å komme på skuddhold. Ole krøp og gikk, falt også ned i Langbekken så han ble gjennomvåt på hele kroppen. Spise hadde han heller ikke tid til, jakten hadde nå gått over Stenfjellet og mot Nekjåskarven. Langt om lenge fikk han løst skudd, men det ble for langt og det ble bom. Bukken roet seg aldri, og Ole ble mer og mer sulten og frossen. Så endelig langt utpå kvelden etter at han hadde ålet seg fram på maven i samfulle to timer, fikk han endelig bukken på skuddhold. Og der stupte den aller siste villreinen der ute et sted mellom Langtjønna og Meiåtjønnan. Ole drakk en to-tre håndfull av det varme blodet og åt en rå kjøttbit, hvoretter han tok med det ene låret og la på heimveg, for det var allerede blitt mørkt. Neste dag tok han med

hesten utover for å hente resten av kjøttet. Men akk o ve, da han kom fram til reinen så var den borte, bare det store geviret lå igjen. Ole Monsen både bannet og gråt, men det hjalp ikke. Den siste villreinbukken var og ble borte, og hvem som hadde tatt den? Nei, det fikk ikke verken Ole Monsen eller noen andre svar på.

Så var det historien om spissburen Mattis. Gjennom lange tider har også ålbyggene og særlig eaingene tatt måssåi Hessdalsfjella. Og om vinteren kunne det være lange rekker med måssåkjørere på vei innover dalen i de tidlige morgentimer, og på vei tilbake utpå ettermiddagen. Det var litt av en opplevelse å være vitne til dette, når lange rekker av kjørere med den nydelige klangen fra alle bjøller og «skåkklokker» toget fram i måneskinn og med kjørekarene innhyllet i sauskinnsmudder. Som regel hadde alle kjørerne sine faste gårder hvor de hvilte og åt sin niste.

På en av disse gårdene var det ei kone som hette Guri, hun drev også og solgte kaffe til måssåkjørerne. En kopp kaffe kostet 7 øre.

Her var det yrende liv hver morgen gjennom vinteren, i både stuggun og i kjøkkenet satt det fullt av karer som åt, drakk kaffe og rev kjeften. Det kunne bli trangt om plassen ute for hestene tid om annen i de tidlige vintermorgentimer. Så var det en slik dag at Mattis hadde vanskelig for å finne plass for grahesten sin. Men Mattis var aldri opprådd, han snudde hesten i skjekene, slik at den sto med hodet vendt imot slåen. Han hengte «skrytpåssån» på hesten og gikk inn for å få seg mat og kaffe. Guri som hadde fulle hyre med å koke kaffe og selge, hadde også fjøs og kuer som skulle melkes, så hun gikk ut til fjøset etter at karene hadde fått servert kaffen. Men like etter at hun gikk ut, kom hun løpende inn igjen og sa: «Mattis, hesten din står da gæline vegen i skjeken!» Og Mattis, den spissburen han var, la i vei ut sammen med Guri, og da de kom bort til hesten så sa han og så på Guri: «Har du sett slikt, ja, det var så mørkt da jeg gredde på i mårest, så den vart fill snudd den galine vegen da je spretta ti.» Å, jø for tebola, sa Guri.

Fra skreddartimen

Kol og kolmiler

Av Per H. Kulbotten

Når jeg forteller om smelting av malm til kopper i våre tidligere smeltehytter, blir jeg av og til spurt hvor mye en «lest» kol var. Enkelte vil også høre hvordan man fremstilte denne trekola.

I Arbeidets Rett for mandag 25. oktober 1993 ser jeg at på Alvdal har de satt opp ei kolmile for å syne fremgangsmåten.

Her vil jeg fortelle det jeg har lest og hørt om produksjonen av trekol.

Da den første smeltehytta ble anlagt her i nærheten stod skogen tett over alt. For det første var det liten bosetting, og den som var hadde ikke behov for trevirke. Skogen hadde ingen salgsverdi, for alle hadde nok til husbehov. Husene var enkle og små, og de stod gjerne i lang tid før det ble aktuelt å bygge nye. Til brensel ble det brukt ved, men det var nok å ta av. Nei, skogen hadde liten verdi, og derfor ble den stående urørt i hundrevis av år.

Da det ble funnet malm i 1657 på Arvedal, og Joacim Irgens anla Tamlagetsmeltehytte fikk skogen en annen verdi.

Det er fortalt at på Åsplassen der hytta ble bygd, der sto skogen så tett at bygningstømmeret ble felt direkte inn på tomta. I den første tida ble det kjørt ved opp til gruvene hvor kaldrøstinga foregikk. Trevirke til vendrøsting hugg de i nærheten, og kol til smeltinga ble fremstilt så nære som mulig. Mitt slektsnavn er et resultat av dette.

«Kolbotn» var navnet på det stedet der kolmila ble

Det hendte at ei mile «kastet»

Tegning: Steinar Flaten

anlagt.

Tomter etter slike kolmiler finnes mange steder i utmarka både i Ålen, Hessdalen, Haltdalen og Singsås.

Røros Verk hadde enerett til uttak av skogen innenfor cirkumferensen, og der fikk både leilendinger og selveiende bønder lov å bygge miler, og levere kol til verket. Fremstillingsmåten var omtrent som følger:

Så tidlig som mulig om våren, gikk de som hadde anledning til det, til skogs for å hugge kolved. De så seg ut en høvelig plass der mila skulle stå, og så var det til å hugge trær i nærheten. Mens skogen enda var stor og tett, kunne det hende at de hadde kolmile på samme tomta i flere år. Trærne ble hugget, kvistet og barket og reist opp til tørk.

Etter slåttonna og annet nødvendig gårdsarbeid kom så mannskapet tilbake til kolskogen. Først måtte det bygges koje, og det ble gjort på det viset at de grov ei grøft på ca 50 cm djup og en meter bred. På sidene lå det tjukt med granbar, hvor de satt og åt og der lå de og kvilte. Over grøfta la de et bord eller lignende der de hadde maten sin. Selve koja ble bygd ved at de satte opp fire stolper, to og to i hver ende. De var bundet sammen i toppen. Over dette la de stokker av tre såpass høg at de kunne gå oppreist. Utenpå stokkene la de granbark, never, bar og til slutt torv. I ene enden var det en slags dør som vendte mot der selve kolmila skulle bygges. I andre enden murte de opp en slags peis for matlaging.

Hvis det ikke hadde stått kolmile på plassen før, måtte de rydde et «kolbotn». Stedet måtte være flatt og ligge uten tilsig av vatn, og det måtte være rikelig tilgang på jord, og helst et jysshøl i nærheten.

Midt på kolbotnen satte de opp en loddrett stokk som de kalte «hjartestokken». Så kjørte eller drog de sammen veden og reiste den omkring med små åpninger nederst, slik at mila skrånet litt dess lengre man kom fra midten. Alle stokkene var kappet i 3 til 4 og i spesielle tilfelle opp til 5 alen dvs. ca 2 til 3 meter. Store stokker måtte kløves. Etter at veden var oppreist ble det hele dekket til med jord og torv. Jordlaget skulle være ca 15 cm, og helt tett bortsett fra trekkåpninger nederst og røkåpninger øverst. Når mila var ferdigbygd så den ut som en avkortet kjegle.

Det var en kunst å brenne ei mile, og hvis det gikk an ble det anlagt flere miler i nærheten av hverandre, for på det viset kunne de hjelpe hverandre om det trengtes. Mila måtte passes døgnet rundt mens brenninga pågikk. Det hendte at ei mile «kastet», dvs. at varmen åt hull på jordlaget, og flammene slo opp gjennom torva. Da var det om å gjøre å få tettet hullet så fort som mulig. Mila måtte heller ikke være for tett, for da kunne den slokne, derfor måtte varmen reguleres med trekkåpningene. Hvis mila var stor kunne det ta både to uker og mer for å brenne ferdig kola. I denne tida måtte mila passes døgnet rundt, så noen nattero var det ikke snakk om. Dersom en var alene i kol-

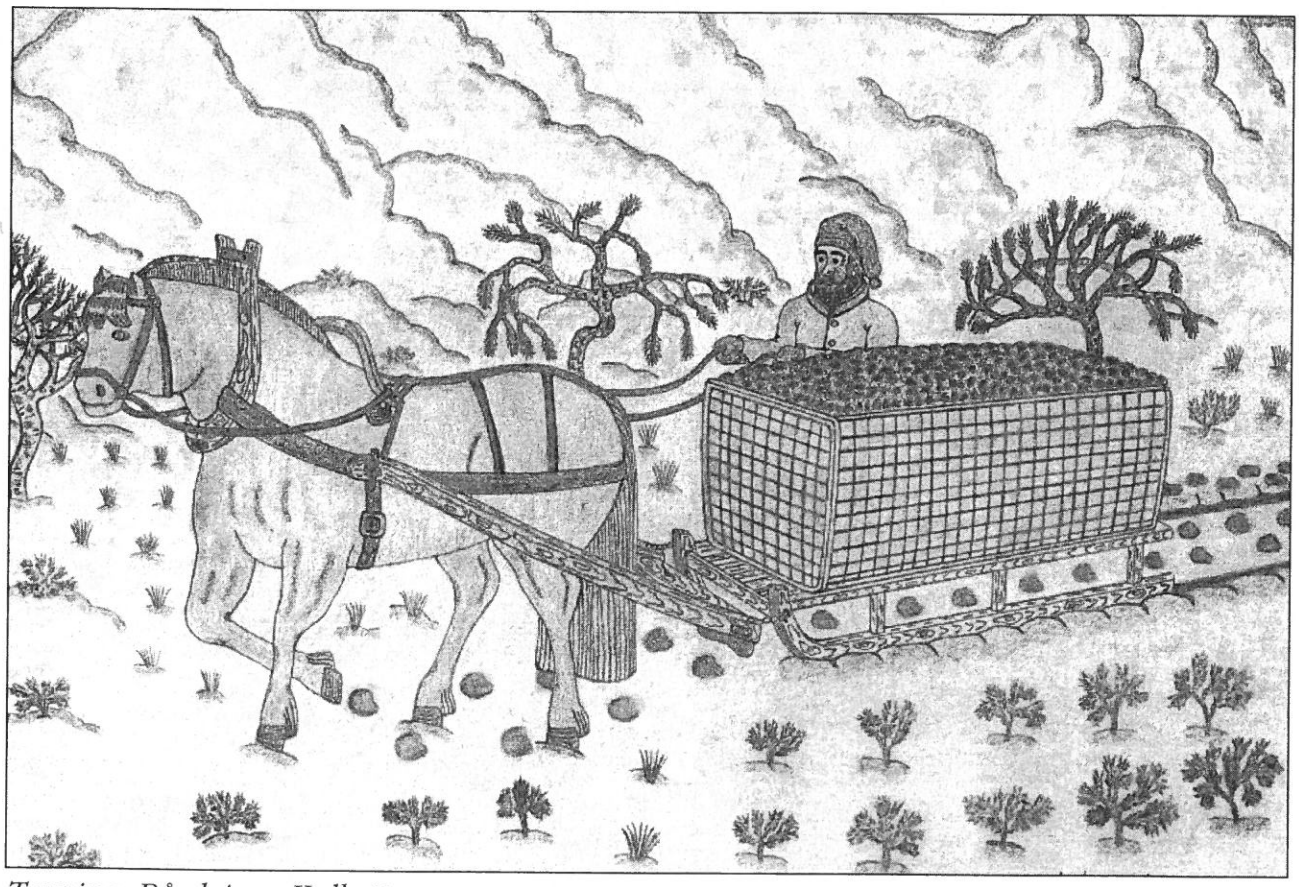

Tegning: Bård Arne Kulbotten

skogen, måtte en ha hjelp av familiemedlemmer til å våke over brenninga. Det var forresten ganske populært at kvinnfolka kom opp i kolskogen med mat og tørre klær, og å holde de svarte mannfolka med selskap.

Slokningsarbeidet var det mest krevende, for da måtte det legges mer jord på, og alle trekkhull ble tettet, og så ble mila banket med treklubbe i flere dager for at den skulle sige sammen og slokne. Det kunne ta både to og tre uker før den hadde sloknet, og på den tida måtte den ha jevnlig tilsyn.

Arbeidet med kolbrenning var lagt an slik at en skulle være ferdig før jul, men i bygdaboka vår står det om en fra Haltdalen som skulle opp i Ålen 3. juledag, og som ville gå om kolmila for å se på den. Mila hadde nok tatt fyr og så hadde han prøvd å slukke, med den følge at han datt nedi «eldmørja». Jo, det kunne være både strevsomt og farlig arbeid.

Størrelsen på kolmilene kunne variere mye. Bortom Hesja finnes det kolbotner på 12 meter i diameter, og oppi denne er det en på 6 meter i diameter. Her er det nok brent kol i to perioder. Når mila var så stor som 12 m/d må det ha vært stor skog, så kanskje veden i den var kappet i 3 meter. Da ville en slik mile ta ufattelige 140 favner ved.

Ellers ble det regnet for store miler som kunne gi opptil 40 lester kol.

På nyåret tok kolkjøringa frem til smeltehytta til. Kjøringa måtte være avsluttet før påske. Blant annet på grunn av at all transport foregikk etter elveisen, og etter påske kunne en ikke regne med at den var farbar lengre.

Til transporten brukte de vanlige langsleder med påsatt kolkorg som hver tok en lest. Korgene målte ca. 87 tommer (2,25)x31 tommer (80 cm) og den var ca. 23 tommer (60 cm) høg. Dette var en lest. Kolkorga var gjort med et rammetre over og et under. Mellom disse var det satt opp tynne, kløvde spiler som var flettet sammen av kløvd smårogn. Det hele skulle være så lett som mulig, men samtidig sterkt. Det ble regnet som statussymbol å ha ei «nett» kolkorg. Der lendet tillot det ble det kjørt to lester i vendingen. Da måtte de ha to slaer og to korger.

Ved flere høve bruktes det «dobbelslae», for eksempel til måssåkjøring. Da brukte de et par «støttskjeker» på ei alen mellom de to slaene.

Det første lestet fra ei mile måtte de passe ekstra godt på, for hvis mila var for fersk, kunne det enda finnes glo i den. Det har nok hendt noen ganger at kollasset tok fyr under transporten, og hvis dette inntraff på et overnattingssted kunne både last og bona brenne opp,

Prisen på kola var ei tid 4 ort pr. lest. I tillegg kom kjøringa, og den ble regnet etter hvor lang vegen var for den enkelte. For ca. 200 år siden fikk hytteskriver Borckrevink oppmålt elveisen fra Dragåshytta og ned til Støren i 1/4 mil. Kjøretillegget var vanlig 1 ort pr. mil. Omregnet til våre dagers myntenhet ble det ca. 20 øre pr. 2,5 km. I tida før påske var det et yrende liv etter elveisen oppover og nedover dalen. Det ble kjørt kopper til byen, malm fra gruvene, kol og ved til smeltehyttene og proviant opp fra Trondheim.

De fleste hadde sine faste overnattingsplasser der de kunne sette inn «kjørkryttyra», enten det var hest eller okse.

Dersom alt husrom var opptatt snudde de hesten bak frem i skjekene og lot den stå ute, mens kjøreren fant seg en ledig plass på et golv.

Ved smeltehytten stod det et kolhus der kolfogden regjerte. Huset var bygd som en stor låve, med kjørbu. Kolfogden vurderte hvert enkelt lass før det ble tippet ned i kolbingen.

Oppgjør for kol og kjøring ble mange ganger avregnet mot uttak av proviant (korn, mjøl, sild, tørrfisk, salt og kanskje litt tobakk). Når avregninga var gjort og landskylda betalt, ja, da hadde nesten alle ingen penger igjen, men bare minner om et slit i kulde og styggvær, men også om fine turer på remslaen i solskinn sammen med likestilte.

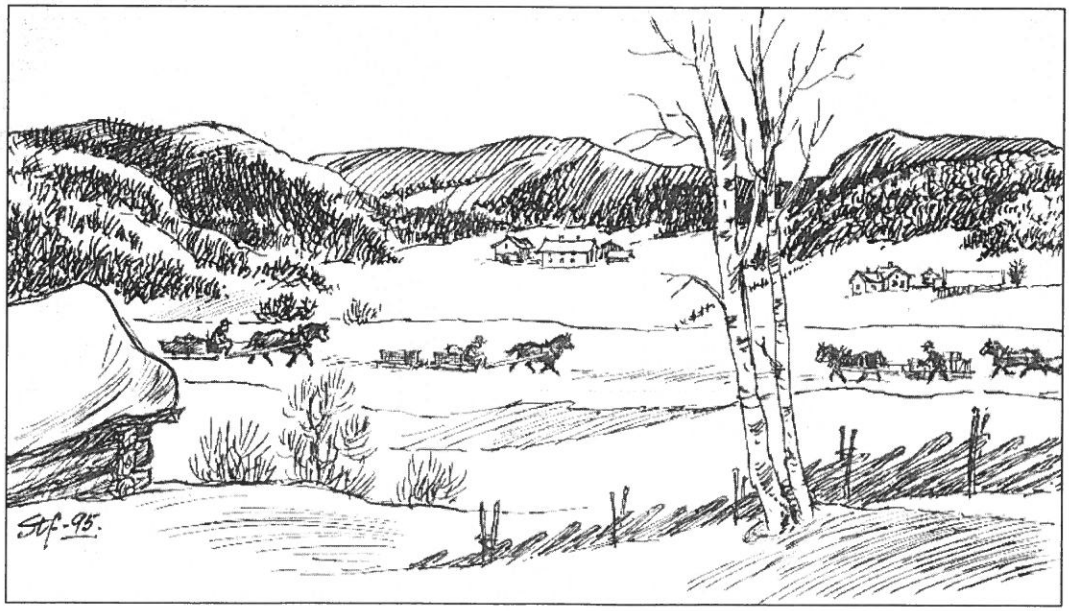

Det var et yrende liv etter elveisen. *Tegning: Steinar Flaten*

Fjell-heimen

Fjelljom, fjelljom
hør hvor fint det klinger.
Det gir meg lengsler i tanker og sinn.
Ut i naturen på vinger meg bringer.
Høyt opp og langt fram i fjellheimen inn.

Snødekte vidder så kvite og rene
med solstrålesølv på den nyfalne sne.
Du, hvor jeg ønsket at jeg var der inne,
og hørte ljomen og det vakre fikk se.
Med sol over vidder og blånende himmel,
småkratt og furu som var pyntet av sne.

Snøfokk og snørokk av kraftige vinder,
og sterk som en bjørn, feier snømasser vekk.
Det legger seg tettpakket uten noe hinder,
og fyller små daler som nu skjuler hver bekk.
I mine tanker så ser jeg det hele,
frydes ved synet som gjør meg så glad.
I ensomhet slik kan jeg sitte og dvele
og takke for at vi har det så bra.
Før var i fjellene klangen av bjellene,
men nu finnes lite dyr, som bjeller skal ha.

Men det finnes moer, åser og floer.
Elvebrus, bekkesus, sjøer og tjern.
Rundt om står fjellene som majesteter,
rager så flott og opptrer som vern.
De mange sorter av dyr, som traver våre fjell.
Og alle fugler som flyr, fra morgen til kveld.
De hører nok alle fjellheimen til.
Men bestemmer ikke sjøl,
og vet ikke hva de vil.
Og alle de lyder og forskjellige låter,
vi kjenner dem ikke,
så de blir for oss som gåter.
Og likeså masse andre ting.
Som foregår i Fjellheimen rundt omkring.

Men livet her inne går også sin gang.
Og atter blir det, vår med lek og fuglesang.
Så fødes det her og fødes det der.
Så det er nettopp slik at naturen er.
I dyrelivet når det blir vår.
Så skjer det samme hvert eneste år.

Anna Elisabeth Opheim Skjellum

Kommunens ansatte og politikere
ønsker jule- og nyttårsgjester
hjertelig velkommen
til Holtålen kommune.

Alle lesere av Oppunder Fjellbandet,
innbyggere i Holtålen kommune og
utflyttere fra Ålen og Haltdalen ønskes

en riktig god jul og

et fredfylt og godt nytt år!

HOLTÅLEN KOMMUNE

Ivar P. Volden
Ordfører

Torunn Austheim
Rådmann